1999 № 2-3(12-13)

Гістарычная БРАМА

Бюлетэнь-дайджэст грамадскага аб'яднання Бяроза-Картузская імя Казіміра Сапегі

Выдаецца раз у два месяцы распаўсюджваецца бясплатна

Караваджа. *Лютніст. 1595.*
Упершыню за трыста гадоў на Беларусі створана сапраўдная лютня. *Гл. стар. 16*

Археолагі працягваюць даследаванне неалітычных паселішчаў ля вёскі Моталь Іванаўскага раёна

Археолагі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі працягваюць вывучаць неалітычныя паселішчы ля вёскі Моталь Іванаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Задачай цяперашняй экспедыцыі з'яўляецца даследаванне пытанняў старажытнага клімату і праблем узаемаадносінаў плямёнаў каменнага стагоддзя з навакольным асяроддзем.

Археалагічныя экспедыцыі ў складзе студэнтаў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта пад кіраўніцтвам доктара гістарычных і кандыдата геаграфічных навук Алены Калечыц, якая даследуе пытанні палеагеаграфіі і экалогіі плямёнаў каменнага веку, не першы год прыязджаюць у вёску на беразе Ясельды. Тут знаходзяцца чатыры паселішчы гэтак званай "нёманскай культуры" - археалагічнай культуры неалітычных плямёнаў, якія жылі ў 4-3 тысячагоддзях да нашай эры на тэрыторыі беларускага Панёмання, левабярэжжа верхняй прыпяці, паўночным усходзе Польшчы і паўднёвым захадзе Літвы. Вядома, што ў гэты час адбываўся пераход чалавека ад прысвойваючай гаспадаркі (паляванне і збіральніцтва) да выраблюючай (земляробства і жывёлагадоўля). Акрамя гэтага, у перыяд неаліта людзі пачалі шліфаваць і свідраваць прылады з камяню, з'явіўся гліняны посуд, прадзенне і ткацтва.

Яшчэ ў 1962 годзе пры раскопках ля вёскі Моталь было знойдзена каля 200 крамянёвых прыладаў працы, у тым ліку разцы, праколкі, скрабкі, грубаабітныя цяслы і сякеры, рэшткі глінянага посуду. У наступных экспедыцыях археолагі дасталі з зямлі каля 15 тысяч прадметаў "нёманскай культуры".

Активизировать работу краеведов

(Из выступления С. П. Жлобы на учредительном собрании общественного объединения "Полесье", состоявшегося в мае 1999 г.)

В феврале в центре "Вежа" состоялся "круглый стол" краеведов области с целью создания краеведческого общества "Палессе". Там же, на этом "круглом столе" был создан оргкомитет, на котором я, волею судьбы, стал председателем. Мой мотив, почему же я согласился? В действительности, в первую очередь нужно объединить усилия всех краеведов по изучению своего края: истории, культуры, этнографии, археологии, по изучению наследия и жизни деятелей, которые работали здесь, творили здесь и незаслуженно забыты, по восстановлению исторической истины и т.д.

Во-вторых, хочется поставить задачу активизировать работу краеведов со стратегической целью: создать сеть стационарных полевых исследований, тех, которые будут работать на местах и которые действительно будут иметь возможность вносить вклад в разработки научных проектов. Я думаю, что такая возможность у нас уже появилась. Я знаю много краеведов старшего поколения, знаю краеведов молодых, знаю, что они активно работают, но мало между собой связаны, мало общаются. Это с одной стороны. С другой стороны, у нас уже созданы исторические клубы и наши выпускники, которые проходили подготовку здесь, в стенах Брестского Университета – проходили практику, очень многие писали курсовые и дипломные работы по краеведческим вопросам, они владеют методикой краеведческих исследований. Поэтому люди, разъехавшиеся по городам и деревням области могут также влиться в краеведческую работу и стать той базой, которая в конечном итоге и составит сеть стационарных краеведов-исследователей.

В-третьих, очень важно, что все краеведы работают по методикам, которые очень часто нащупали сами. Получилось – хорошо, не получилось – надо что-то искать. Но у нас уже есть общий подход, база и разработки по методике полевых исследований, поэтому цель общества будет не только объединить краеведов, но и дальше разрабатывать сообща методику полевых краеведческих исследований. Последние должны выливаться в какой-то результат, поэтому общество ставит своей задачей регулярно обеспечивать краеведов информацией по результатам этих исследований. Они появлялись крайне редко, спорадически на страницах газет. Сейчас есть примеры создания изданий краеведческого характера, краеведческого направления, но они часто имеют какой-то идеологический или политический уклон. Хочется всё это преодолеть и обеспечить реальную публикацию. Не просто, скажем, спорадически участвовать в научных конференциях, ко-

торые организуются разными учреждениями, организациями, а хочется, чтобы это были постоянные реальные публикации. Такая возможность у нас будет, если будет существовать организация краеведов области.

Кроме того, люди, у нас, как обычно, разъединены. Поэтому общество ещё ставит своей целью обеспечить систематические встречи на конференциях, семинарах и других мероприятиях. Каждый из членов оргкомитета поддерживал со мной контакт, я знал мнение каждого члена оргкомитета, поэтому могу сказать – оргкомитет единодушно поддержал идею о созыве конференции и учреждении общества. Олег Иванович Пархач провёл громадную работу по созданию устава общества и мы выносим его на ваше рассмотрение.

Ещё один очень важный момент. Краеведческий материал до настоящего времени очень часто используется в качестве оправдания или подтверждения каких-то политических, идеологических притязаний и т. д. Я считаю, что краеведение должно проводиться чистопробно, т. е. первоочередной задачей общества будет обеспечение научности исследований. Мы будем отказываться от любых попыток использования наших материалов в политических целях. Результаты, полученные краеведами, должны быть объективными, в этом их ценность.

Сейчас я перейду к конкретному плану мероприятий общества "Палессе". План составлен с учётом сегодняшних реалий и в него включены:

Во-первых, конференция , посвящённая 900-летию Давид-Городка. По существу, работа уже началась. К сожалению, Шелехов, который занимается проблемами истории города, заболел, но мы с ним связались и он согласился. По существу, мы уже договорились с райисполкомом и установили сроки проведения конференции, которая произойдёт в середине-конце мая будущего года. До этого времени мы сможем подготовить все документы и разослать приглашения. Все материалы будут опубликованы.

Во-вторых, в Ивановском районе существует несколько музеев, имеющих статус народных. Их создатели провели громаднейшую работу по их организации, они имеют очень большой опыт в этой области. Я считаю, что музейному делу, особенно созданию народных музеев на местах нужно поучиться у ивановцев. Поэтому мы также должны провести в этом районе конференцию.

Третье. Есть задумка – конференция в Пинске по народным промыслам. Пинский район, как и все районы Брестской области, славится своими художественными промыслами.

И есть задумка провести конференцию действительно лучшую и действительно объективную о роли этнических культур в структуре Брестской области. У нас ведь полиэтническая ситуация.

Кроме того, на перспективу мы намечаем проведение семинаров. По организации семинаров вы можете присылать свои предложения, чтобы мы могли включать в план ваши разработки.

Далее. Намечено создавать ежегодный Полесский этнографический сборник объёмом около двадцати печатных листов, где будут публиковаться в первую очередь конкретные, реальные материалы краеведов, работающих на местах. Мы не ставим своей целью сокращать и урезать материалы, они будут опубликованы преимущественно в авторском виде. Заодно и редколлегия снимет с себя ответственность. Я думаю, такое положение всех устроит.

Также намечено организовать за год 1-ый номер краеведческого журнала общества "Палессе". И издать сборник по каждой конференции. Если проведём четыре конференции, то издадим, соответственно, четыре сборника.

Общество должно концентрировать всю информацию о тех научных направлениях, исследованиях, которые проводятся не только на Полесье, но и в целом по Беларуси. Дело в том, что у меня есть хорошие связи с Польшей, Украиной и мы можем отслеживать информацию о всех проводимых конференциях, чтобы сделать её доступной для всех членов общества.

Ну и наконец, мне было предложено подготовить проект краеведческого исследования, например с 2001 по 2005 год, т. е. такой перспективный план. Я думаю, что настало время реализовать идею создания своей лаборатории. Она уже мной выдвигалась и была в своё время принята, но потом из-за экономических, политических и других заморочек отошла на задний план – организация лаборатории по комплексному исследованию Полесья. Мы к этому уже подошли. У меня хорошие связи с Академией Наук, которая окажет помощь. И я думаю, что в этом деле активнейшее участие примут и члены нашего общества.

Сотрудничество с иностранными научными и общественными организациями. В этом отношении задел есть. Сейчас я сотрудничаю, и это можно перенести на организацию, с Чебоксарским Университетом, Приволжским музеем, Люблинским Университетом и т. д. Налаживаются связи с Белостоком. Хотелось бы установить больше связей с Россией.

Затем. Привлечение средств государства и частных сбережений для организации краеведческой работы. Первоначальное накопление капитала закончится и обязательно появятся люди, которые пожелают вложить деньги в научные исследования, в развитие культуры.

И, естественно, пропаганда и популяризация краеведческой работы: экскурсии, туристские маршруты и т. д.

На этом у меня всё. Большое спасибо за то, что вы приехали на нашу встречу.

Этническая структура населения Брестской области (к вопросу о “скрытых” этносах)

При формировании правового общества важное место принадлежит разрешению этно-национальных проблем. Такие проблемы существуют не только у сформировавшихся наций и народностей, но и у субэтносов, в частности, у специфических этнографических групп. Каждый человек относится к определенному этносу (субэтносу) и в правовом обществе, наряду с общими общечеловеческими правами, должен обладать правом удовлетворения своих этно-национальных потребностей (не в ущерб представителям других этносов). Удовлетворение таких потребностей во многом зависит от той информации об этносе, которая известна общественности. Этносы и субэтносы разные, неодинаковые у них и этно-национальные потребности.

Остановимся на одном регионе, который характеризуется значительной этно-национальной спецификой. Регион этот – Брестско-Пинское Полесье. В настоящее время основная его часть входит в состав Брестской области БССР, части его находятся в составе Ровенской и Волынской областей УССР и Белостоцкого и Бяльско-Подляшского воеводства Польши. Рассмотрим этно-национальные особенности данного региона в разных аспектах.

Прежде всего приведем данные официальных переписей и исчислений, ставивших целью отразить национальный состав населения региона.

Перепись или так называемые “Приходские списки” 1857 г. — Брестский, Кобринский и Пружанский уезды Гродненской губернии, Пинский уезд Минской губернии. Территория этих уездов в основном соответствует Брестско-Пинскому Полесью. Учет населения проводили священники в своих приходах. Собранные материалы обработаны и опубликованы М. Лебедкиным. Согласно полученным данным, коренное население указанных четырех уездов по его “племенной” (национальной) принадлежности распределялось следующим образом: малороссияне 94770 чел., белорусы 89099 чел., великороссияне 42371 чел., литовцы православные 35425 чел., литовцы католики 9736 чел., ятвяги (православные) 24341 чел., бужане 5434 чел., поляки (католики) 15045 чел.

Данные этой переписи обработали и частично дополнили П. О. Бобровский (1863 г.), И. Зеленин (1864), П. Н. Батюшков (1864 г.), М. Коялович (1865 г.), П. О. Бобровский и И. Зеленин коренное население указанных четырех уездов отнесли к этнографическим группам малороссиян. П. Н. Батюшков отнес к белорусам население, записанное (по М. Лебедкину) белорусами, великороссиянами, литовцами, ядвягами, бужанами, а к малороссиянам — записанных малороссиянами и частично поляками. М. Коялович к белорусам отнес население, записанное великороссиянами, литовцами, ядвягами, бужанами и частично (в Брестском и Кобринском уездах) белорусами, к малороссиянам — записанных малороссиянами, белорусами (в Пинском уезде), поляками частично.

Данные российской военной статистики за 1875 г. — исчисление А. Ф. Риттиха, те же уезды (Брестский, Кобринский, Пружанский, Пинский), мужское население: малорусы 192472 чел. — 85,8%, остальные — евреи, поляки, в небольшом количестве немцы и татары.

Перепись 1897 г., те же уезды — Брестский, Кобринский, Пружанский, Пинский: малорусы 298051 чел. (православные 290136, католики 6170, других исповеданий 1745), белорусы 282064 чел. (православные 268541, католики 13234, других исповеданий 289), православные великорусы (часть из них — местные жители, усвоившие русский язык) — 32406 чел.

Перепись 1909 г., те же уезды: русские православные ок. 663 тыс., русские других исповеданий (гл. обр. католики) 27185 чел.

Учет 1914-1917 гг., те же уезды: коренное население отнесено к белорусам (ок. 80%) и малорусам (ок. 165 тыс., 20%)

По Брестскому миру (3 марта 1918 г.) большая часть Брестско-Пинского Полесья включена в состав Украины. По официальным статистическим данным того периода, коренное православное население рассматриваемого региона отнесено к украинцам. Приводим процент украинцев по отдельным уездам, по данным 1918 г.: Брест 68,3%, Береза 76,6%, Дорогичин 72,8%, Дубица 65,3%, Иваново 67,8%, Кобрин 69,9%, Пружаны 71,4%, Черняны 64,2%.

13 ноября 1918 г. ВЦИК РСФСР аннулировал Брестский мир. В феврале-июне 1919 г. Брестско-Пинское Полесье оккупировала Польша. В июле-августе 1920 г. здесь восстановлена советская власть. В августе-октябре 1920 г. регион снова занят польскими войсками. По Рижскому миру (18 марта 1921 г.) Брестско-Пинское Полесье вошло в состав Польши. Приводим данные польских переписей.

Перепись 1919 г., Брестский, Кобринский, Пинский, Пружанский уезды Брестского округа: белорусы 232224 чел., россияне 27775 чел.(в основном коренное население), русины (украинцы) 3714 чел., тутэйшие (местные) 91158 чел.

Перепись 1921 г., Брестский, Дрогичинский,

Кобринский, Коссовский, Лунинецкий, Пинский, Пружанский уезды Полесского воеводства: белорусы 374615 чел., русины (украинцы) 10833 чел., россияне 3491 чел., тутэйшие (местные) 27761 чел., православные "поляки" ок. 110 тыс. чел.

Перепись 1931 г., Брестский, Дрогичинский, Кобринский, Коссовсхий. Лунинецкий, Пинский, Пружанский, Столинский уезды Полесского воеводства: белорусы 74202 чел., украинцы 45776 чел., россияне 15948 чел., тутэйшие (местные) 632775 чел., православные "поляки" ок. 35 тыс. чел.

В 1939 г. Брестско-Пинское Полесье вошло в состав БССР и частью в состав УССР. В этом же году проведена перепись. Материалы ее не опубликованы. Но в народе сохранились воспоминания о ней, поскольку при ее проведении, в отличие от других переписей, о национальном самосознании спрашивали конкретно каждого человека или хотя бы главу семьи. По рассказам старожилов, во время этой переписи в большинстве сел южных районов современной Брестской области БССР и в ряде северных районов Волынской и Ровенской областей УССР многие записались белорусами и в то же время многие — украинцами. Как сообщают старожилы, нередко к разным национальностям отнесли себя члены одной семьи, родители и дети, родные братья и сестры.

К 1941 г. относится немецкая оккупация рассматриваемой области. Немецкие власти большую ее часть административно отнесли к Украине, меньшую — к Белоруссии. Соответственно коренное население отнесли или к украинцам (в "украинской" части), или к белорусам (в "белорусской" части).

После освобождения Советской армией рассматриваемого региона (1944 г.) здесь восстановлены довоенные границы. На основной территории Брестско-Пинского Полесья, входящей в состав БССР, в 1944-1945 гг. коренное население, за небольшими исключениями, отнесено к белорусам. В части региона, вошедшей в состав УССР, в первые послевоенные годы официально значилось много украинцев и в то же время много белорусов. В 50-е годы к украинцам официально относили уже большинство коренного населения. Исключение составляет Ракитянский район Ровенской области, где по данным послевоенных переписей, значительная часть коренного населения продолжает относить себя к белорусам.

Приведем данные послевоенных переписей по административным единицам, в состав которых вошло Брестско-Пинское Полесье.

Брестская область БССР, 1959 г.: белорусы 86,1%, русские 7,4%, поляки 3,5%, украинцы 2,2%, 1970 г.: белорусы 86,1%, русские 8,2%, поляки 2,5%. украинцы 2,4%, 1979 г.: белорусы 84,7%, русские 9,2%, украинцы 3%, поляки 2,5%, 1989 г.: белорусы 82,8%, русские 10,1%, украинцы 4,2%, поляки 2,2%.

В Волынской области украинцы составляли: в 1959 г. 94,6%, в 1970 г. 94,9%, в 1979 г. 94,7%. Соответственно в Ровенской области: в 1959 г. 93,4%, в 1970 г. 93,5%, в 1979 г. 93,3%. Белорусы в Ровенской области составляли: в 1959 г. 1,2%, в 1970 г. 1,3%, в 1979 г. 1,4%.

Мы привели данные официальных переписей и исчислений о национальном составе населения Брестско-Пинского Полесья в разные годы, начиная с середины XIX в. и до наших дней. Они отражают распределение населения по официальной национальной принадлежности или официальной национальности.

Остановимся теперь на особенностях этнического самосознания коренного населения рассматриваемой области. Ограничимся рассмотрением самосознания населения основной, среднеюжной части Брестско-Пинского Полесья, которое представляет отдельную этнографическую группу (субэтнос). Будем условно называть эту группу — берестюки-пинчуки. Речь пойдет об этническом самосознании рубежа XIX-XX в.в. Выводы сделаны на основании записей многочисленных сообщений старожилов, которые родились в 70-90 годы XIX - начало XX в. в. Такой хронологический срез примечателен следующим. Большинство местных жителей были или неграмотны, или имели полное, либо неполное начальное образование, т. е. они испытали малое влияние новой книжной культуры. В связи с этим они ориентировались прежде всего на старую этническую традицию. В начале XX в., как и ранее, большинство мужчин участвовали в лесосплавных работах по р. Припять, ее протокам и Днепровско-Бугскому каналу. Большинство мужчин Брестско-Пинского Полесья в конце XIX — начале XX вв. хотя бы раз в жизни ездили на заработки в Америку (США, Канаду). Многие служили в армии. Последние обстоятельства способствовали расширению этногеографического кругозора. Заметим, что основная масса коренного населения рассматриваемого региона исповедывала православие. Так, в 1897 г. в уездах Брестском, Кобринском, Пружанском и Пинском, которые в основном соответствовали Брестско-Пинскому Полесью, православные составляли 76,7%, католики 5,2%.

В качестве самоназвания для берестюков-пинчуков служил этноним руськие. К руським относили восточных славян. Всех руських берестюки-пинчуки делили на несколько групп. Выделялись следующие группы.

1. Местные руськие, наши люди, — это берестюки-пинчуки, коренное население средне-южной части Брестско-Пинского Полесья. Выделе-

ние самих себя в особую группу было весьма чётким. Но конкретного этнонима для самих себя в принципе не было. Существовали этнонимы загородцы, берестюки, пинчуки, но они были мало употребительными. Наиболее близкими к своей группе считали волынцев и полисцев (о них см. ниже). Жители Понёманья, расположенного севернее Брестско-Пинского Полесья, берестюков-пинчуков, волынцев и значительную часть полисцев обозначали этнонимом гидуны.

2. Волынцы — жители (коренные) Волыни без ее северных районов.

3. Полисцы или руськие Полисья — жители области, расположенной к юго-востоку от низовьев Горыни (в сторону Киева).

4. Хацюны или литвины — жители основной части нынешней БССР и прилегающих районов ряда области РСФСР и УССР. Основной признак "цекающе-дзекающие" говоры.

5. Россейцы — это великорусы, основной этнос России. Иногда их называли кацапами, но этот этноним считался невежливым.

6. Украинцы — основное население центральной, южной и восточной Украины.

7. Австрийцы — украинцы Галиции, Буковины, Закарпатья (эти области входили в состав Австро-Венгрии).

8. Козаки — русские и украинские казаки Дона, Кубани и других регионов.

Немногим были известны другие группы: холмяки (украинцы Холмщины), подоляне (жители Подолья, обычно их относили к украинцам). С 20-х годов стала широко известна Карпатская Русь (Закарпатская Украина).

Руськие, т. е. восточные славяне, входили в более крупную общность. Имя ей славяне. Многие берестюки-пинчуки знали, что существуют такие народы, как болгары, сербы, чехи, не говоря уже о поляках, знали, что все они, как и руськие, этнические родственники, что все они славяне.

Руськие, как этническая общность, имели свои "атрибуты", к которым, в частности, относятся следующие.

Старой этнической столицей считался Киев.

Самые известные горы — Карпаты.

Самое известное море — Черное море.

Основная славянская водная артерия — Дунай, местная водная артерия — Трипять (так называли Припять).

Книжные языки. Для старобелорусского и староукраинского языков существовало общее название — старинный руський (русский) язык. Графика этих языков позволяла читать тексты на них в разных регионах Белоруссии и Украины с учетом местного произношения. Грамотность была распространена на русском языке. Современный русский литературный язык нередко называли новым руським языком (в отличие от старого руського языка). На рубеже XIX-XX вв. некоторые умели читать по-польски, по-украински, по-церковнославянски, по-английски.

Архаическое этническое самосознание берестюков-пинчуков рубежа XIX-XX вв. включало и весьма древние элементы, и наслоения разных эпох. В XIX-XX вв. оно тоже существенно изменилось, особенно после 1939 г., когда Брестско-Пинское Полесье вошло в состав БССР и частично УССР. На традиционное самосознание оказывали влияние: официальная национальность, которая многократно менялась, разного рода этнические процессы, политическая история. Рассмотрение этих процессов заслуживает специального исследования.

В этнонациональном самосознании берестюков-пинчуков этнический фактор продолжает играть существенную роль. Поэтому остановимся еще на современной этнической структуре населения рассматриваемого региона. Основным признаком современных этнографических групп и подгрупп в Брестско-Пинском Полесье является тип говора (наряду с особенностями материальной и духовной культуры и под.). Поэтому в основу этнического деления рассматриваемого региона положим различия по говорам.

Определим приблизительную численность отдельных этнографических групп и подгрупп. За исходную цифру примем данные переписи 1989 г., согласно которой население Брестской области составляет 1458 тыс. чел. Из этой цифры выделим коренное население. К коренному населению Брестской области отнесем следующие группы: 95% или 1147 тыс. чел., записанных белорусами, 15% записанных русскими и украинцами (соответственно 22 и 9 тыс. чел.), 70% или 22 тыс. чел., записанных поляками (большинство белорусскоязычных поляков области, — это католики местного происхождения). Получим цифру 1200 тыс. чел. (82,3% населения области).

В Брестской области 240 сельсоветов (включая поселковые и городские Советы, имеющие в своем составе сельские населенные пункты). Разделим 1200 тыс. на 240, получим 5 тыс. Это усереднённая цифра численности коренных жителей, проживающих в одном сельсовете, а также выходцев из этого сельсовета, проживающих в городах и городских поселках области, и их потомков. "Привязка" городского населения к определенным этнографическим группам аргументируется тем, что полного разрыва у этого населения со своим субэтносом не произошло.

Теперь проведем исчисление. Число сельсоветов, расположенных в пределах ареала расселения этнической группы умножим на 5 тыс. Получим приблизительную численность населения данной группы. Таким образом мы определим численность всех групп области. Для малочисленных групп внесем некоторые коррективы,

учитывая данные переписи 1921 г. о численности населения тех деревень и местечек, в которых концентрировалось население, относящееся к этим группам. Все цифры округляем с точностью до 1 тыс.

Теперь приведем сведения об этнографических группах и подгруппах Брестской области. Кроме таких сведений, как районы расселения, численность, приводим сведения о говорах. Сведения эти не представляют собою описание отдельных диалектных особенностей. Мы приводим перевод на отдельные говоры фразы "он будет ходить в лес" и, кроме того, слова "день, небо, весна, камень, сын, зять". В этих переводах будут отражены основные фонетические особенности говоров. Перевод одних и тех же слов даст возможность данные говоры сопоставить.

Берестюки (синонимы: пинчуки, загородцы, западные полешуки) заселяют южную часть области, кроме юго-востока. На этой территории расположены города и городские поселки: Брест, Пинск, Кобрин, Белоозерск, Высокое, Дорогичин, Жабинка, Иваново, Каменец, Столин, Антополь, Домачево, Логишин, Речица. Численность — ок. 685 тыс. чел. По особенностям говоров среди берестюков выделяются подгруппы, основные и периферийные. К основным группам относятся среднезагородцы (ок. 325 тыс. чел.), южнозагородцы (ок. 150 тыс. чел.), севернозагородцы (ок. 144 тыс. чел.) и тороканцы (ок. 25 тыс. чел.), к периферийным — малечцы (Малечский и Сигневичский сельсоветы Березовского района; ок. 10 тыс. чел.), севернологишинцы (несколько деревень на юге Ивацевичского и на севере Пинского районов; ок. 7 тыс. чел.), обровцы (д. Оброво Ивацевичского района; ок. 2 тыс. чел.), среднепогорынцы (г. Столин и близлежащие населенные пункты; ок. 14 тыс. чел.), южнотелеханцы (несколько деревень на юге Ивацевичского и на севере Пинского районов; ок. 7 тыс. чел.).

Примеры, на говорах. Среднезагородские говоры: "він (вын) будэ (будэть) ходыты (худыты) в ліс; дэнь, нэбо, вэсна, высна, камынь, сын, зеть". Южнозагородские говоры: "він будыть (будэ) ходыты (худыты) в ліс; дэнь, нэбо, вэсна, высна, камынь, сын, зеть". Севернозагородские говоры: "вун будэ ходыты в ліс; дэнь, нэбо, высна, вэсна, камень, сын, зять". Тороканские говоры: "він будыть (будэ) ходэтэ в ліс; дань, набо, высна, камынь, сэн, зеть", малечские говоры: "вуон будэ ходыты в ліес; дэнь, нэбо, вэсна, камэнь, сын, зять". Северналогишинские говоры: "вон будэ ходыты в лес; дзень, нэбо, вэсна, камэнь, сын, зять". Обровский говор: "вон будэ ходіты в лес; день, нэбо, вэсна, камэнь, сын, зять". Среднепогорынские говоры "вон (вун) будэ ходіті в лес (ліс); дэнь, нэбо, камень, вэсна, сын, зять". Южнотелеханские говоры: "вэн будэ ходіті в лес; дэнь, нэбо, вэсна, камэнь, сын, зять".

Носители говоров переходных между брестско-пинскими, с одной стороны, северноборестскими и восточнополесскими, с другой, верхнеясельдцы, лунинцы, бережновцы, бобриковцы. Верхнеясельдцы заселяют верховья р. Ясельды. На их этнической территории расположены города Береза и Пружаны. Численность — ок. 60 тыс. чел. Примеры на говорах: "вуон будэ ходзіці у ліес; дэнь, нэбо, камэнь, вэсна, сын, зять". Лунинцы заселяют несколько деревень Лунинского сельсовета Лунинецкого района. Численность — ок. 5 тыс. чел. Примеры на говоре: "вын буде ходіті в ліс; день, небо, камэнь, вэсна, сын, зять". Бережновцы живут в ряде деревень Столинского района (Бережное, Ольпень и др.). Численность — ок. 6 тыс. чел. Примеры на говоре: "вон буде ходіті в лес; день, небо, камэнь, вэсна, сын, зять". Бобриковцы живут в ряде деревень Бобриковского сельсовета Пинского района. Численность — ок. 3 тыс. чел. Примеры на говоре: "вон буде хадіті у лес: день, небо, камэнь, вэсна, сын, зять". Носители севернобрестских и восточнополесских говоров — северные берестюки (среди них выгоновцы, надпущанцы, вичинские поляне) и восточные полешуки (среди них городчуки). Заселяют районы, расположенные севернее и восточнее ареала берестюков (берестюков-пинчуков). На территории их расселения расположены города и городские поселки: Лунинец, Давид-Городок, Микашевичи, Телеханы, Шерешево. Общая численность — ок. 160 тыс. чел. Примеры на говорах: "вон (вэн) будзе ходзіці (ходзіць, хадзіці) у лес; дзень, небо, вэсна (васна, весна), камэнь (камень), сын, зяць".

Понёманцы. Основной ареал этой группы — Гродненская область. Заселяют также северную часть Брестской области. Здесь расположены города и городские поселки: Барановичи, Ганцевичи, Городище, Ивацевичи, Коссово, Ляховичи, Ружаны. Численность — ок. 281 тыс. чел. Примеры на говорах: " ён будзе (будзя) хадзіць у лес; дзень, небо (неба), вясна, камень (камянь), сын, зяць".

Другие этнические группы.

Великорусы — ок. 125 тыс. чел.

Белорусы — выходцы из других областей — ок.60 тыс. чел.

Украинцы — выходцы из УССР и их потомки — ок. 52 тыс. чел.

Этнические поляки — ок. 10 тыс. чел.

Евреи — ок. 3 тыс. чел.

Другие — ок. 8 тыс. чел.

ФЁДОР КЛИМЧУК, КАНДИДАТ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ АН РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Доповідь Ф. Климчука "Етнічна структура населення Брестськоі області" представлена була на міжнародному симпозіумі "Право й етнос", що проходив у м. Голіцино (Московська обл.) 1-5 жовтня 1991 р.

"Берестейський край", апрель 1996 г.

НАДЗЕЯ ДЗЕМІДОВІЧ:

“Я сябе вінаватай перад Радзімай не лічу”

Упершыню я ўбачыла гэтую жанчыну гадоў пяць назад, калі разам з бацькам прыйшла на сход рэпрэсаваных. Сярод былых вязняў сталінскага ГУЛАГу яна вылучалася нечым асаблівым. Пасля я зразумела, што асаблівае – гэта яе кантрасты: незвычайная мяккасць погляду і цвёрдасць перакананняў, якія яна выказвала; жаночая прыгажосць і ... мыліца; інтэлігентнасць і вымушанасць даваць рэзкія ацэнкі. Але найбольш запаў у душу яе адказ на пытанне пра рэабілітацыю: “Не падавала і падаваць не буду – я сябе вінаватай перад Радзімай не лічу. Я засталася без сям'і, без дзяцей і таму адказная толькі за сябе. А прасіць рэабілітацыю – прызнаць сваю віну”.

Наступныя гады я сустракала яе падчас розных нацыянальных мерапрыемстваў, але наш дыялог адбыўся толькі цяпер...

Сышоў у вечнасць мой тата, і я з жахам усвядоміла, што не распытала яго ў дэталях пра ўсе моманты жудаснага зняволення. Здавалася, што яшчэ паспеецца... не паспелася. І зараз я адчайна змагаюся з комплексам віны. І, хутчэй за ўсё, менавіта з тае прычыны пачала шукаць сустрэчы з гэтай моцнай жанчынай.

Перад самым Новым годам я пераступіла парог яе ўтульнай хаты, што ў Калодзішчах пад Мінскам. Мяне сустрэла сваёй цеплынёй штосьці шчымліва-знаёмае і блізкае з дзяцінства. Усё. Акрамя аднаго – я ніколі не бачыла, каб падлога была пафарбаваная ў колер маладой вясенняй травы...

Пяць гадзін нашай гутаркі праляцелі на адным дыханні, пакінуўшы ў маёй душы глыбокую самоту. Ад усведамлення, што жыццё чалавека – гэта сапраўды імгненне і аповед пра яго можа змясціцца на дзвюх магнітафонных касетах. Для Надзеі Дземідовіч яно было адным збалелым імгненнем – акупацыя, акупацыя, акупацыя...

Надзея нарадзілася ў 1927 годзе і была другім дзіцём у сям'і Рамана Дземідовіча. “Стаць на ногі” Раман змог толькі таму, што яшчэ халасцяком ездзіў на заробкі ў далёкую Амерыку. За сем гадоў цяжкай працы з 1914 па 1921 год ён сабраў грошы на ўласную гаспадарку і вярнуўся на Радзіму. Перш чым свабодныя землі Гарадзеншчыны пачалі засяляцца палякамі-асаднікамі, Раман Дземідовіч паспеў купіць зямлю на хутары недалёка ад вёскі Дзевяткавічы. Расла сям'я. З'явіліся шасцёра дзяцей: старэйшая – з 1924 года, малодшы – з 1936-га.

– Шаноўная спадарыня Надзея, што найбольш яскрава запомнілася Вам з перыяду польскага панавання?

– Беларускасць маіх бацькоў. І бацька, і маці цвёрда ведалі, што яны беларусы, і насуперак “афіцыйнай прапагандзе” выхоўвалі ў нас, дзецях, чалавечы гонар і годнасць. Трэба сказаць, што мой тата быў дастаткова адукаваным па тым часе – скончыў 7 класаў царскай школы і ў Амерыцы яшчэ вучыўся. Ён многае разумеў, многае ведаў. Яго прымаў нават Пілсудскі. Гутарка ішла пра магчымасць атрымаць добрую пасаду, добрую працу, добрыя грошы. Але дзеля гэтага патрэбна было перайсці ў каталіцтва, а затым і палякам “стаць”. Я добра памятаю, як бацькі разважалі на гэтую тэму. І на ўсё жыццё запомніла словы мамы: “Не! Будзем трымацца сваіх каранёў”. Але заставацца беларусамі і праваслаўнымі пры Польшчы азначала стварыць сабе шэраг дадатковых цяжкасцяў: у прыватнасці, узнікалі перашкоды з вучобай. Ды і плаціць трэба было болей. А для бацькоў (асабліва для таты) даць адукацыю дзецям было найпершым жыццёвым абавязкам. І яны стараліся з усіх сіл. У 1939 годзе Маня, старэйшая, вучылася ўжо ў гімназіі, я – у 4 класе, Ліда – у 2-м. Вядома ж, вучыліся па-польску. А нам усім так хацелася жыць у свабоднай Беларусі! Так марылася, што народ не будзе другасортным. Так віталі мы уз'яднанне з Усходняй Беларуссю, так радаваліся, што не трэба будзе плаціць за адукацыю, але...

– Плата была жорсткай?

– Вельмі жорсткай. Трапілі з агню ды ў полымя. Спачатку сталі распраўляцца з палякамі-асаднікамі. Іх усіх вывозілі ў Сібір. Памятаю сям'ю Яскульскіх. Іх старэйшая дзяўчынка вучылася са мной у адным класе. Гаспадар быў афіцэрам польскай арміі і дадому пасля 39-га не вярнуўся. На руках гаспадыні засталіся шэсць дзяцей, сама ж яна была цяжарная сёмым... Іх забіралі зімовай ноччу 40-га года ў люты мароз – кінулі ў сані паўапранутых. А ў Яскульскай якраз пачыналіся роды, але і гэта не спыніла... Яна так крычала... І што далей з гэтай сям'ёй? Гаспадар, можа, у Катыні ці ў Хатыні спачыў. А астатнія? Жудасна ўсё было...

Дайшла чарга і да нашай сям'і. Пачалі раскулачваць. Забралі карову каня і ўсё, што можна было забраць.

– Вы сапраўды былі багатыя?

– Дзе там! Сям'я ж мела восем душ. Бацькі змаглі пабудаваць толькі хлеў. Будавалі гумно і хату. Усе туліліся ў невялікай будыніне. Грошай не хапала. Зямлі, праўда, было многа – 27 га. Але на ёй трэба было працаваць ад цямна да цямна.

За два дні да вайны схапілі і бацьку, адвезлі ў Слонімскі астрог. Маці адразу кінулася збіраць подпісы аднасяльчан, што ён не вораг Савецкай уладзе. Падпісаліся множ-прымнож. Ніхто не адмаўляўся. Дзякуй ім праз гады!

– Сярод папераў майго бацькі таксама захаваўся дакумент, які сведчыць, што ў яго падтрымку падпісаліся амаль паўтары сотні землякоў. І тое ў 1947 годзе! У разгул сталіншчыны і насуперак сур'ёзнаму абвінавачванню. Не пабаяліся. Гэта надзвычай моцна ўражвае.

– Дык вось, сабрала мама подпісы, узяла шлюбны пярсцёнак для хабару і падалася ў Слонім да нейкага начальніка. Ратаваць тату. Пярсцёнак яна аддала, але не атрымала нават дазволу на перадачу для бацькі. Сцямнела. Пайшла начаваць на станцыю. І якраз у гэтую ноч туды прывезлі людзей на высылку ў Сібір. Маці ўбачыла акурат таго чалавека, які быў з татам у Амерыцы. Усю яго сям'ю вывозілі. Яна з усіх ног пабегла скрозь ноч дадому, каб схаваць дзяцей. Гэта 21 кіламетр. Дабралася пад раніцу і, ледзь дыхаючы, спытала ў сустрэчнага суседа: “Мікола, што тут робіцца?” А ў адказ: “Што робіцца? Такіх, як вы, ужо вывозяць”. “Дык якія ж мы?” – пытаецца. І чуе: “Ну, не ведаю... Але вывозяць”. Мама нас яшчэ застала...

Як ні страшэннна гэта гучыць, але нашу сям'ю

выратавала тады новая навала – вайна. Пачалася бамбёжка аэрадрома, што пад Слонімам, і турэмная ахова разбеглася ад страху. Слонімскія мужыкі адразу кінуліся да турмы і вызвалілі палітычных. Ведалі, што бязвінныя там. Бацька вярнуўся дадому нейкі сцішаны і змярцвелы. Мусіць, выразна адчуў тады подых смяртэльнай небяспекі.

Восенню 1941 года ў Слоніме была арганізавана прагімназія – беларуская. Польскіх, рускіх, нямецкіх школ на той час у горадзе не існавала. У прагімназію уваходзілі чатыры класы з агульнай колькасцю каля 100 вучняў. Вучоба (як і праца дзе-небудзь) страхавала маладых людзей ад гвалтоўнай высылкі ў Германію. Разам з гэтым дзеці атрымалі магчымасць навучання на роднай мове. Упершыню гэта здарылася і для чатырнаццацігадовай Надзеі. Яна пайшла ў 3-ці клас. Тут жа, у Слоніме, дзейнічала настаўніцкая семінарыя. Але ж гэта – пры самай жахлівай акупацыі. Як яскравы прыклад экзекутарскага павароту беларускай гісторыі!

– Хто настаўнічаў у прагімназіі? І хто найбольш запомніўся Вам беларускай скіраванасцю?

– Працавалі фактычна ўсе тыя настаўнікі, што і раней. Арганізаваў жа прагімназію Барыс Суравы. Ён быў першым дырэктарам і выкладаў нам гісторыю Беларусі. Гэта быў малады чалавек, меў дзіцятка гадоў чатырох. Спяваў вельмі прыгожа. Было відно, што ён вельмі любіў сваю працу, сваіх вучняў, сваю гісторыю. Затым на пасаду дырэктара заступіў сп. Пракапук. На вялікі жаль, я не памятаю імёны кожнага з іх, бо мы звярталіся толькі па прозвішчы са словамі "спадар", "спадарыня". Беларускую мову і літаратуру выкладаў сп. Паважынскі. Ён быў чалавекам надзвычай шырокай адукацыі. Многа ведаў з нашай літаратуры, мовы. Слаўны быў настаўнік, меў падыход да кожнага з вучняў. Мы ўсе моцна яго любілі і шанавалі.

Пасля сп. Паважынскага вучыць нас беларускай мове і літаратуры стала сп. Жукава. Гэта была яшчэ незамужняя дзяўчына, але, мне здаецца, гадоў ужо пад 30. Мы гатовыя былі слухаць яе гадзінамі, так цікава і захапляльна яна выкладала. Пасля фашысцкай акупацыі хтосьці яе застрэліў... Трэба назваць яшчэ цудоўнага настаўніка геаграфіі сп. Ракевіча. Найперш, ён даваў нам глыбокія веды па геаграфіі Беларусі. І, нарэшце, Астроўскі. Гэта была незвычайная асоба. Да вайны ён працаваў у Віленскай гімназіі. У Слоніме ж быў дырэктарам настаўніцкай семінарыі, але меў гадзіны і ў нас, выкладаў гісторыю. Вельмі добры і сумленны чалавек. Ён ведаў на памяць усю "Новую зямлю" і мноства іншых беларускіх твораў.

Нам давялося вучыцца і пры палякак, і пры саветах. І ў тых жа настаўнікаў у асноўным. Але такое натхненне з іх боку мы назіралі ўпершыню. Як і з нашага боку. Упершыню мы ведалі, што вучым сваё, на сваёй мове, дзеля Беларусі, якая павінна быць незалежнай і будзе такой. Мы верылі, што ваеннае ліхалецце абавязкова схлыне. А наша вучоба, нашы спадзяванні на светлую будучыню дазвалялі выжыць у той цяжкі і трагічны час. Мы ж былі яшчэ падлеткі... І хоць мой лёс (як і многіх слонімскіх прагімназістаў) павярнуўся пасля надзвычай цяжка, я праз усё жыццё ўдзячна сваім настаўнікам, што яны па-сапраўднаму адкрылі мне Радзіму-Беларусь.

– Скажыце, калі ласка, а па якіх падручніках вас вучылі? І ўвогуле, спыніцеся больш падрабязна на змесце навучання.

– У асноўным настаўнікі дыктавалі канспекты. Інакшага выйсця не было. Беларускую мову вучылі па граматыцы Б. Тарашкевіча. На беларускай літаратуры вывучалі творы невядомых і забароненых датуль беларускіх аўтараў. Былі знаёмыя і з вершамі Л. Геніюш. Што да апошняй, то яе творчасць успрымалася намі як надзвычай блізкая. І таму, што яна наша зямлячка, і таму, што ў нашым класе вучылася яе пляменніца. На ўроках гісторыі мы даведаліся пра Сапегу, Еўфрасінню Полацкую, Рагнеду, вялікіх князёў, а таксама Касцюшку, Каліноўскага, стваральнікаў БНР і іншых слынных асобаў. Нам адкрывалася праўда пра наш народ, нашу тэрыторыю, нашу дзяржаўнасць.

– І такім чынам вы атрымалі тое, чаго былі пазбаўлены пакаленні беларусаў да і пасля таго аж да пачатку 90-х гадоў. Асабіста я добра памятаю нецікавы танюсенькі падручнік гісторыі Беларусі (дадатак да агульнай гісторыі), у якім было напісана літаральна наступнае: дзякуючы Савецкай уладзе, беларускі народ упершыню атрымаў магчымасць мець сваю суверэнную рэспубліку – роўную сярод роўных; упершыню ў Беларусі ўзніклі ВНУ... Мне жудасна і агідна ўспамінаць гэтае нахабства. Толькі сталымі людзьмі маё пакаленне змагло спасцігнуць праўду. Ды ўсё ж – адзінкі з нас. Большасць працягвае існаваць у стане недаасобаў, нядзейных. Вось і цяпер мы зноў назіраем шалёны ўціск на існаванне Беларускай ідэі. Але, мне здаецца, у сэнсе гістарычнай перспектывы нам няварта панікаваць. Занадта ўжо многа ў беларускім грамадстве носьбітаў нашай годнасці.

– Я згодна з гэтым. Нават меншае не ўдалося знішчыць ні пры паляках, ні пры немцах, ні пры тых і гэтых саветах. Шкада толькі, што мае равеснікі, якія ўсё сваё жыццё чакалі нашай сапраўднай незалежнасці, могуць яе не дачакацца.

– Калі ласка, давайце ад праектавання на наш час ізноў вернемся на 55 гадоў назад. Хацелася б закрануць вострае пытанне прысутнасці ў вашым навучанні тагачаснай германскай ідэалогіі.

– Ніякай такой прысутнасці ў прагімназіі мы не адчувалі. Ніколі ні адзін немец не пераступіў праз парог нашай вучэльні. Што да афармлення памяшкання, то ў класах вісела выключна беларуская сімволіка. У дачыненні да адзення скажу, што мы насілі спецыяльную форменку. У дзяўчатак гэта была шэра-зялёная спаднічка, блакітная ў белыя кропелькі блузачка і жакецік. На рукаве была прышытая бел-чырвона-белая палоска. Што да гутарак, то настаўнікі не размаўлялі з намі ні пра партызанаў, ні пра немцаў. Я думаю, зразумела, чаму. Падчас вучобы мы існавалі як бы ў замкнёным беларускім асяроддзі. Памятаю толькі адзін выпадак, калі некалькі нямецкіх афіцэраў завіталі на канцэрт, які адбываўся ў горадзе. Я чытала тады верш (не ведаю чый), у якім былі словы:

...На нашых абшарах чужынец гуляе,
А ты ў родным краі гаруй.
Даволі цярпець, пакарацца прыблудам,
За крыўду панамі іх зваць!
Мы доўга цярпелі, цярпець больш не будзем!..

І так далей. Гэта я сказала сталёвым голасам ды яшчэ рукой павяла якраз у той бок, дзе сядзелі немцы. Хоць была вялікая, але не разумела сур'ёзнасці той сітуацыі... Усё адбылося неяк раптоўна, падсвядома. Зала сцішылася і я ўбачыла, што перакладчык нешта тлумачыць афіцэрам. Але тлумачыў ён, відаць, на маю карысць Мой тата затым вельмі ўшчуваў Барыса Суравага, што той даў мне такі верш, "падставіў дзяця". А трэба сказаць, бацька вельмі прасіў мяне нікуды не лезці, быць асцярожнай. Сам ён быў нямы як рыба, усяго баяўся. Праўда, партызанам дапамагаў: хаваў іх дзяцей, некалькі раз схаваў ад аблавы саміх партызанаў. І хоць пасля іх візітаў не было чым карміць сям'ю, стараўся ўсё зразумець. Я слухала бацькоў, "у палітыку не лезла": ніколі не гудзіла саветаў і не хваліла немцаў. Ды і не маглі мы іх хваліць. Мы добра разумелі, што яны – ворагі. Хіба можна было добра ўспрымаць іх, калі даводзілася назіраць павешаных людзей на рынкавай плошчы, калі даводзілася чуць пра забойствы цэлых сем'яў разам з дзецьмі, пра спаленыя разам з жыхарамі вёскі. Цяпер я разумею, у якім вялікім неспакоі знаходзіліся нашы дзіцячыя душы. Можа, таму і чапляліся яны з усёй сілай за сваё, беларускае, светлае. Таму і хацелі ўцячы туды ад пачварнай рэальнасці.

– З вашага дазволу, яшчэ пытанні аб тым перыядзе. Калі ўпершыню вы пачулі пра Саюз беларускай моладзі? Хто данёс да вас гэтую інфармацыю і які ўплыў яна мела на вучняў прагімназіі?

– Пра стварэнне СБМ нам расказалі, вядома, настаўнікі. Вучні ўспрынялі гэтую арганізацыю надзвычай добра – як сваю. Гэта былі не гарцэры, як пры Польшчы (імі маглі быць толькі каталікі), і не піянеры-інтэрнацыяналісты. СБМ ствараўся для арганізацыі беларускай культурніцкай дзейнасці. Такой і была асноўная статутная мэта. Калі пасля канікулаў 43-га года я вярнулася на вучобу, гарадскія вучні ўжо былі падрыхтаваны да ўступлення ў Саюз беларускай моладзі. Далучылася і я.

Нас у класе з 28 вучняў была толькі адна полька, вось толькі яна і не ўступіла. Кожны клас утварыў дружыну. Нашу дружыну ўзначальвала мая найлепшая сяброўка Ніна Карач. Мы ладзілі розныя беларускія вечарыны, развучвалі і паказвалі нашым людзям п'есы, спявалі ў хоры народныя песні. Матулі і бабулі самі ткалі для нас, шылі і вышывалі беларускія народныя строі. У той час я ўжо пісала нейкія вершы і чытала іх у школе сярод юнакоў і юначак.

Карацей кажучы, СБМ яшчэ больш павярнуў нас да беларускай духоўнасці, да нашых каранёў... Трэба

сказаць, што па лініі гэтай арганізацыі я мела незабыўную паездку ў Прагу. Як найлепшую вучаніцу прагімназіі, разам з найлепшай вучаніцай Слонімскай настаўніцкай семінарыі, нас улучылі ў групу дзяцей з іншых беларускіх школ. Ездзілі туды чалавек 15-20. Гэта ўсё, што я бачыла за сваё жыццё па-за межамі Беларусі, акрамя яшчэ стэпу і тайгі. Прычым паездка ў Прагу таксама спрычынілася ў будучыні да маіх сібірскіх "вандровак".

Канца вайны мы вельмі чакалі. Верылі, што пасля яе ўсё будзе інакш. Верылі, што нашы веды спатрэбяцца. Спадзяваліся, што савецкая Канстытуцыя будзе рэалізавана ў поўным аб'ёме і Беларусь набудзе сапраўдную незалежнасць.

І вораг нарэшце быў прагнаны.

Разам з вераснем 1944 года зноў прыйшоў школьны час. Дырэктар настаўніцкай семінарыі (што працавала пад час нямецкай акупацыі) сп. Астроўскі арганізаваў у Слоніме сярэднюю школу з беларускай мовай навучання. Школьнікамі сталі былыя вучні семінарыі, прагімназіі, іншых гарадскіх школ і блізкіх вясковых. У большасці сваёй іх сустрэлі ўсё тыя ж настаўнікі. З вялікай радасцю пайшла працягваць сваю адукацыю і Надзея Дземідовіч, тым больш што была магчымасць зноў вучыцца па-беларуску. Яна не думала, што можа адбыцца нешта дрэннае.

– Калі пачаліся пасляваенныя рэпрэсіі?

– Вельмі хутка. У адзін з восеньскіх дзён 44-га года, калі пад час вялікага перапынку вучні прыбіралі школьны двор, пад'ехаў "чорны воран". З машыны выскачылі ўзброеныя людзі ў ваеннай форме і накіраваліся ў кабінет дырэктара. Праз нейкі час адзін з тых "гасцей" выйшаў і стаў тыкаць пальцам на вучняў: "Ты, ты, ты...".

У гэтыя "ты" трапшіла і я. Нас даставілі ў кабінет дырэктара. Цяжка было глядзець, што яны зрабілі ў тым акуратным пакойчыку: на падлозе валяліся нейкія паперы, фотаздымкі, з шафы была вывернута вопратка, з камода – шуфляды, пад нагамі ляжалі кнігі (тое, да чаго вучыў ставіцца наш шаноўны дырэктар, як да скарба), па іх хадзілі. Таўсматы начальнік прачытаў пратакол вобыску і тыкнуў пальцам, дзе нам распісацца. Усе маўчалі, Астроўскі нерухома сядзеў на ўслончыку, яго жонка стаяла, прытуліўшыся да печы. Была і яшчэ адна жанчына, здаецца, прыбіральшчыца. Ніхто не плакаў.

Праз некалькі хвілін дырэктара вывелі да машыны. Ён хацеў павярнуцца да вучняў, хацеў, мабыць, развітацца ці што сказаць. Але гэбіст так піхнуў яго дулам аўтамата ў плечы, што Астроўскі ледзь утрымаўся на нагах: "Залезай! Не подходить!" Перш, чым яго назаўсёды заглынуў "чорны воран", ён паспеў яшчэ ціха сказаць: "Да пабачэння!" Убачыўшы такі здзек над самым лепшым нашым настаўнікам, усе дзеці закрычалі: "За што? Чаму?" Нам загадалі разысціся. Мы не адыходзілі... Сярод белага дня ад нас забіралі лепшага сябра, любімага дырэктара... Які быў працяг ці канец Вашага жыццёвага шляху, дарагі наш чалавек? Калі б ведаць...

– Вы цёпла ўспаміналі арганізатара Слонімскай прагімназіі Барыса Суравага. Што чакала яго пасля вайны?

– Ён фактычна быў і самым актыўным арганізатарам СБМ, узначальваў гэтую арганізацыю ў Слоніме. Думаю, што пасля вайны яго чакала б смерць... Ён эміграваў у Францыю, здаецца. Ведаю, што да нядаўняга часу быў яшчэ жывы. Выехалі за мяжу многія маладыя кіраўнікі СБМ. Для большасці ж шэраговых сяброў бацькі змаглі дакументальна паменшыць узрост. За два перадваенныя гады яны добра пазналі, на што можа пайсці Савецкая ўлада... Атрымалася, што новы навучальны год я адзіная з свайго класа пачала ў сапраўдным узросце – 17 гадоў.

– І калі пачаліся рэпрэсіі супраць вучняў?

– Той дзень я востра памятаю ва ўсіх дэталях... Мусіць таму, што тады была зламана мая самая найвялікшая мара – вучыцца. ...13 снежня 1944 года... Быў брызготны вечар. Мы з сяброўкай Нінай Карач вярталіся з школы. Каб снег з дажджом не пашкодзіў кажушкі, вывернулі іх на ваўністы бок. На душы было добра. Цешыліся за выдатныя адзнакі, што атрымалі, будавалі планы на будучыню. Ішлі дахаты да Ніны. Я была прапісана ў сваёй слонімскай цёткі, але часта начавала ў сяброўкі. Мы разам рабілі ўрокі. Ніна заўсёды клалася спаць раней за мяне, я ж сядзела, пакуль не параблю ўсіх заданняў, каб назаўтра толькі паўтарыць.

Была ўжо позняя ноч, я яшчэ не спала. Пачуўся моцны грукат у дзверы. Як бура, уварваліся ў хату ўзброеныя гэбісты: "Где Нина Карач?" Ніна моцна спала. Сталі трэсці яе за плечы, яна нічога не магла зразумець. Як стрэл, прагучалі словы: "Именем Советской власти вы арестованы! Одевайтесь!". У пакойчыку ўсё перавярнулі, змясілі разам сшыткі, кнігі, адзенне. Лямантавала маці, збялелы бацька дапытваўся: "За што? За што?" Ніна ўспрымала ўсё спакойна і мужна. Яе, маладую шаснаццацігадовую дзяўчыну, аўтаматамі пагналі ў зімовую ноч...

На маёй душы было цяжка. Калацілa думка: "Чаму Ніну забралі, а мяне пакінулі? Мы ж ішлі з ёй усюды крок у крок". Я думала пра тое, як раніцай пабягу ратаваць Ніну, прасіць новага дырэктара школы заступіцца. Спадзявалася на дырэктара слонімскага музея сп. Новіка-Пеюна. Думала, што пасля таго, як яго жонку і сыночка немцы расстралялі ў Калдычаве, а ён сам цудам выпаўз з трупаў, да яго павінен быць давер улад. Ён абавязкова заступіцца. І тым болей, што менавіта Ніна і я былі выбраны ім, каб пэўныя паперы спаліць, а штосьці важнае для Беларусі схаваць (каб нехта яшчэ ведаў). Бацька Ніны сам адразу кінуўся да Новіка-Пеюна. Але хутка ён вярнуўся бездапаможны і роспачны. Я не знаходзіла сабе месца. Адчувала сябе вінаватай перад Нінай і яе бацькамі...

Яшчэ было зусім шэра на двары, як у хату ціхенька пранікла мая цётка Устына – маленькая, худзенькая, змучаная жанчына. Сястра маёй мамы. Я была ў яе прапісана. Пераступіўшы парог, яна стаяла, збялелая як здань. Доўга маўчала, а затым сказала, што тры разы за ноч да яе прыходзілі, каб забраць мяне. Мне як бы палягчала. Я вырашыла, што трэба ісці туды, дзе ўсе нашыя – у астрог. Ды цётка і бацькі Ніны пачалі на мяне сварыцца і адгаворваць. Прасілі, каб я зараз жа, пакуль не развіднела, пакрочыла дахаты, на хутар. Я паслухалася. Але ўвесь час затым шкадавала, што не пайшла тады ў няволю разам са сваімі сябрамі...

Ноччу 13 снежня 1944 года ў Слоніме схапілі дзесяткі сяброў СБМ – найбольш актыўных, найбольш патрыятычных, найбольш адукаваных. Зрабілі "ворагамі" тых, хто не хацеў быць парабкамі ў чужых народаў.

У той дзень скончылася і мая вучоба, я так і не стала літаратарам, пра што марыла. Не займела паўнавартаснай сям'і, не нарадзіла дзяцей, каб перадаць ім сваю любоў да роднай зямлі...

Хаця 13 снежня 1944 года Надзея Дземідовіч не пайшла па этапах разам з іншымі юнакамі і юначкамі СБМ, у гэты ж дзень адбылося і яе развітанне з свабодай. Яна саступіла родным, якія плакалі і прасілі схавацца. Хавалася ў сваякоў па ўсёй Беларусі – на печы, пад печчу, на гарышчы, у склепе. Гэта было невыносна.

Тым часам фронт аддаляўся. Нарэшце вайна скончылася. Прыйшоў доўгачаканы мір. Дайшлі звесткі, што многія з арыштаваных сяброў на свабодзе. Надзея палічыла, што ва ўсім разабраліся і можна вяртацца дамоў. Бацькі рыхтаваліся да яе прыезду... Няпрошаныя госці ўварваліся ў хату якраз тады, калі яны прасушвалі дакументы Надзі (закапаныя дагэтуль у склепе). На лаве ляжала паштоўка з маўзалеем Леніна, на якой было напісана: "Помни заветы Ильича: учись и учись!" А тое, што яна помніла пра гэта заўсёды, пацвярджалі пахвальныя лісты за выдатную вучобу, якія ляжалі побач. Толькі адзін з іх быў з партрэтам Сталіна, а другі – выдадзены падчас нямецкай акупацыі. І завяршала "экспазіцыю" выява "Пагоні" са словамі пра незалежнасць. Гэтага было дастаткова, каб пра Надзю і яе сям'ю не забываліся...

– Значыць, Вы так і не вярнуліся дадому?

– Не. Было відавочна, што гэта тое сама, што адразу ісці ў турму. Родныя так прасілі мяне сцяць зубы і перачакаць. І я іх слухалася. Дагэтуль шкадую. Я ўсё роўна не жыла... Не была са сваімі сябрамі, не зрабіла разам з імі яшчэ адзін ганаровы крок. Я існавала. Маладая – і без жыцця. А гэта адгукнулася затым спаўна.

– Што значыць "не зрабіла разам з сябрамі яшчэ адзін ганаровы крок"?

– Пасля арыштаў у снежні 1944 года многія з маіх сяброў па СБМ выйшлі на свабоду. Кагосьці выратаваў паменшаны ўзрост, кагосьці – знаёмствы, кагосьці проста выкупілі. На свабодзе апынулася і мая сяброўка Ніна. Яна зноў пайшла вучыцца ў 8-ы клас школы. Але ні арышты, ні запалохванні не маглі зламаць тых маладых людзей, якія былі сапраўднымі патрыётамі Бацькаўшчыны. На гэты раз яны стварылі ў Слоніме падпольную патрыятычную арганізацыю "Чайка". Асноўнай яе мэтай была наша незалежнасць. Кіраўніком арганізацыі стаў Васіль Супрун. Ніна Карач была сакратаром. А я ў гэты час – пад печчу... Лепш бы я з імі!

Праўда, доўга гэта арганізацыя не праіснавала.

Хтосьці данёс. Васілю Супруну далі 25 гадоў лагераў, Ніне – 10 гадоў. Яе забіралі ўжо студэнткай Інстытута народнай гаспадаркі. Між іншым, на прыкладзе маёй сяброўкі Ніны можна казаць пра незвычайную сілу нашай Беларускай ідэі. Яе бацька быў засланы некалі з Расеі ў Польшчу для вядзення прапаганды на карысць Саветаў. А дачка, як бачыце, вырасла такой свядомай беларускай.

– І як доўга Вы хаваліся ад "карающего меча революции"?

– Нясцерпна доўга. У 1948 годзе, пасля амаль чатырох гадоў паўіснавання, бацькі адправілі мяне ў Паўночны Казахстан да дзядзькі, мамінага брата. Ён працаваў чыгуначнікам у Петрапаўлаўску. На руках я мела дакументы сястры Ліды, якая была маладзей за мяне на два гады. У пэўным сэнсе трохі палягчала. Я ж была сярод людзей. Скончыла курсы бухгалтараў і ўладкавалася працаваць на хлебакамбінаце. Але ў дзядзькі пажыла нядоўга. Страх скруціў яго, і ён выставіў мяне за дзверы. Некалькі начэй начавала на вакзале. Але бываюць такія дзівосы лёсу, пра якія мы нават не можам і падумаць!

Неяк на вакзале, калі я стаяла ў поўнай роспачы, да мяне падышла жанчына і пытаецца, ці не з Беларусі я і ці не дачка Агрыпіны. Усё было так. Яна сябравала некалі з маёй мамай, а я мела вялікае падабенства. Іх сям'я ўцякла ад нямецкай акупацыі ды так і асела там. Я ім вельмі ўдзячная, што прытулілі мяне. А ў саміх жа была жахлівая беднасць і цесната...

– Як усё ж знайшлі Вас так далёка? Ды і прайшло ўжо, мабыць, гадоў пяць.

– Грамадства тады было нашпігавана сексотамі. Інфармацыя прасачылася з Беларусі. Сястра прагаварылася сяброўцы, дзе я. Сяброўка – свайму кавалеру. А ён данёс. Сваю ролю выканаў і мой галоўны бухгалтар, дзе я працавала. Спачатку ён дамагаўся мяне як жанчыну. Але я не магла і не хацела гэтага. Я яшчэ была дзяўчынай. Рэзка адмовіла. Ён толькі прашыпеў, як злыдзень: "Пашкадуеш". Мы ўсе тады здагадваліся, што ён супрацоўнічаў з "органамі". Кола пачало сцягвацца вакол мяне. А тут яшчэ Саша...

– Хто такі Саша?

– Гэта найцяжэйшая старонка майго жыцця... Маё першае каханне... Ён узнік так нечакана, як адзінае светлае і вялікае, што тады існавала. Прыгожы-прыгожы... Не верылася, што менавіта мне выпала шчасце пазнаёміцца з ім... На танцах... Выхаваны такі быў. Па-нашаму я б сказала, шляхетны. Усе сяброўкі зайздросцілі мне... Я сустракалася з ім месяцы тры, кожны выхадны... Гадзіннік мне падарыў. Казаў пра каханне, абяцаў ажаніцца... Гэта быў ужо 49-ы год. Мне было 22 гады...

– І што далей?

– Нічога добрага... Першы мой допыт вёў ён...

– Ён?!

– ...Мяне ўзялі проста на працы. У верасні. Я падумала тады, што гэта з-за нястачы булачак-сітнічак. Проста хочуць распытаць.

Па мяне прыйшоў малады чалавек і павёў у самую страшную будыніну горада, у кабінет №13. А там – Саша. Я не магла зразумець, чаго ён там сядзіць. Пытаюся: "Саша, чаго ты тут?" А ён: "Я для тебя не Саша, а Александр Иванович. А ты для меня не Лида, а Надежда Демидович". На допыце ён паказваў мае фотаздымкі, якія сам і рабіў. Я ўсё яшчэ нічога не разумела і перад выхадам з кабінета папыталася: "А пра сітнічкі не трэба тлумачыць?" Думала, мяне адпускаюць. Але павялі мяне па доўгім-доўгім калідоры да камеры-адзіночкі №13... Мяне дабівала не толькі зняволенне, але і мая гісторыя з Сашам. Так цяжка прымала маё сэрца тое, што ён быў падасланы.

Яна правяла ў камеры №13 доўгія і цяжкія чатыры месяцы. І ўвесь гэты час адбываліся бязлітасныя допыты. Днём збітая – у камеры. Ноччу – на допыт. Кожную ноч. Тое, што яна знікла як Надзея Дземідовіч на 5 гадоў (хавалася), паве̄рнулася для яе самым жорсткім чынам. Яна расказвала следчым усю праўду, не адмаўлялася ад удзелу ў СБМ, бо не бачыла ў гэтым нічога дрэннага. Але лічылася, што яна кажа адну сотую ўсёй праўды. Ёй прыпісвалі ўдзел ва ўсіх акцыях, якія адбываліся за гэтыя гады ў Беларусі: у нацыяналістычных арганізацыях, антыбальшавіцкай партызанцы, тэрарыстычных актах. Катаванні ўзмацняліся: гадзінамі трымалі з паднятымі рукамі, заганялі голкі пад пазногці. Разоў сем давялі да непрытомнасці... Праз нейкі час усё рэзка спынілася. А ў абвінавачванні не знайшлі пацвярджэння.

На суд яе прывезлі ў Баранавічы. Судзілі паводле артыкула "Измена Родине". Яна атрымала 25 гадоў лагераў узмоцненага рэжыму. Ніхто з шэраговых сяброў Саюза беларускай моладзі столькі не атрымаў. Звычайна гэта "цягнула" на 5–10 гадоў. Надзеі Раманаўне прысудзілі найболыш.

– Ці прысутнічалі на судзе Вашы блізкія?

– У зале – не, бо мяне судзіў закрыты ваенны трыбунал. Мая дарагая мама была ў калідоры. Калі мяне вывелі (а прысуд быў ужо вядомы), яна толькі і крыкнула: "Надзечка, ты толькі не плач! Не рві сабе сэрца. Век так не будзе!" Нам не далі нават наблізіцца адна да адной.

– Дзе Вы адбывалі свой тэрмін?

– Спачатку у Гродзенскай турме. Затым нас павезлі да возера Балхаш. Там вязняў сартавалі паводле стану здароўя. Больш моцных – у Магадан. У мяне пачалі вельмі ацякаць ногі, бо ад усіх цяжкасцяў здавала сэрца. А таму я трапіла ў Чалябінск. Пасля перавялі ў Карагандзінскі лагер, што месціўся сярод голага стэпу. Там ніколі не было зялёнай травы. Гэта быў надзвычай вялікі лагер узмоцненага рэжыму, у якім адбывалі тэрмін толькі палітычныя. Вакол лагеру – мураваныя сцены чатырохмятровай вышыні, зверху якіх у некалькі радоў быў нацягнуты калючы дрот. У кожным куце размяшчаліся будкі-вышкі, на якіх стаялі па некалькі ахоўнікаў з кулямётамі. Зона асвятлялася вялікімі ліхтарамі.

– Гэта быў жаночы лагер?

– І жаночы, і мужчынскі, падзелены гаспадарчай зонай. Усіх нас было тысяч пяць. Кармілі вельмі дрэнна. марылася, каб хоць раз наесціся хлеба... Лагернікі працавалі ў медных рудніках, каменных кар'ерах і на будоўлі Джэзказгана. Так што і гэты горад пабудаваны на касцях людзей.

– Якіх нацыянальнасцяў жанчыны былі там?

– Мусіць, усіх нацыянальнасцяў Савецкага Саюза. Але найбольш было ўкраінак. Многа з Прыбалтыкі. Нават была адна француженка, здаецца, артыстка. За што яе – не ведаю. Прыгожая. Маладая. не вытрымала першага ж працоўнага выхаду. Зламала ключыцу. Мучылася затым страшэнна.

– Ці трымаліся жанчыны-беларускі разам?

– Так. Як і ўсе іншыя, трымаліся сваім зямляцкім колам. Праўда, спецыфіка нашай нацыі і тут праявілася. Мы зарганізаваліся апошнімі. А калі б не Жэня Шостак, то, можа, і яшчэ б пазней згуртаваліся. Яна была з Наваградку – самая старэйшая з нас, з 22-га года нараджэння. Жэня была нашай апорай, нашай беларускаю душою – самай разумнай, самай непахіснай. Многае нам расказвала, бо ў свой час выдатна скончыла Віленскую гімназію. Вершы пісала. Такія цудоўныя! Радкі з аднаго яе тагачаснага верша-звароту да маці я памятаю да гэтай пары:

Маліся, матуленька, Богу
І шчыра яго папрасі,
Каб знішчыў на свеце астрогі
І зло сярод люду скасіў...

Мы разам адзначалі беларускія святы, спявалі ціхенька песні. Дзве беларускі мелі немаўлятак. Вера Касмовіч з Нясвіжчыны трапіла ў лагер з маленькай Люсяй на руках, якую нарадзіла ў Мінскай "Валадарцы" і з якой стаяла на допыце перад Цанавам. Разам з матуляй дзіця праходзіла лагер.

Вероніка Катковіч з Будслава, як былая праваднічка з СБМ, была асуджана цяжарнай. У лагеры нарадзіўся хлопчык Славачка. Хоць балюча было глядзець на тых дзетак, але ў пэўным сэнсе гэта была і наша пацеха. Мы ўсе дапамагалі, чым маглі. Калі маладыя мамы былі на працы, дзеці заставаліся ў так званай "ясельнай групе". Вечарам яны мелі права быць са сваімі маці.

Асабліва развітым і разумненькім рос Слава. Але ў яго ўсталявалася нейкая дзіўная непадзельнасць з маці. Хлопчык нікога не дапускаў да сябе. Чакаў да вечара маму... Па лагерных законах так магло цягнуцца да спаўнення дзіцяці аднаго года. Пасля гэтага родныя маглі забіраць яго на волю. Люся выжыла, яе вывез на Нясвіжчыну брат Веры (муж адбываў тэрмін у іншым лагеры). Лёс Славачкі трагічны. Яго не было каму забраць. У Веронікі заставаўся на волі толькі муж, але ён быў у Польшчы. Калі гадавалага хлопчыка ізалявалі ад маці (каб адправіць затым у дзіцячы дом), ён упаў у глыбокую самоту: не еў, не весяліўся, ні з кім не кантактаваў. Спачатку ён несуцешна плакаў, а затым нерухома ляжаў. Дзіця даходзіла ад голаду і адзіноты. А гэта было яшчэ там, у лагеры, за сцяной. Але так і не злучылі з маці!.. Усё сваё жыццё Вероніка носіць на грудзях у медальёнчыку пасмачку яго залатых

валосікаў...

Мы стараліся выжыць. А выжыць было цяжка. Людзі паміралі. Былі і жахлівыя выпадкі, калі ахова забівала зняволеных. Напрыклад, было так, што рухаліся дзве калоны – мужчынская і жаночая. Хтосьці з украінскіх жанчын памахаў хустачкай. У мужчынскай калоне ў адказ памахалі рукой. За гэта ахова адкрыла агонь па мужчынах. У выніку – дзесяткі забітых, параненых. Усё было...

Пасля смерці Сталіна ў большасці лагераў пачаліся рэжымныя паслабленні. Аднак у лагеры, дзе адбывала тэрмін Надзея Дземідовіч, рэжым утрымання не мякчэў. Здзекі працягваліся. Для адбыцця пакарання туды ж сталі паступаць крымінальнікі. Жыццё палітвязняў абцяжарвалася. Але разам з смерцю Сталіна ў значнай ступені знік і страх. І царпенне зняволеных скончылася. Выбухнула наймагутнейшае паўстанне, якое атрымала назву Кенгірскага. Вязні пратрымаліся сорак дзён: з 16 мая па 26 чэрвеня 1954 года.

...Праз сорак гадоў, у маі 1994 года, у Маскве сустракаліся былыя ўдзельнікі тых трагічных падзей. З'ехаліся некалькі соцень чалавек. Ад беларускіх вязняў на сходзе выступала Надзея Дземідовіч. Яна чытала з трыбуны па-беларуску свой верш, прысвечаны Кенгірскаму паўстанню.

– Хто быў арганізатарам паўстання і як яно адбывалася?

– Паўстанне пачалося ў мужчынскім лагеры. Затым ноччу мужчыны змаглі неяк прабіць дзве таўшчэзныя сцяны, каб выйсці спачатку ў гаспадарчую зону, а затым – у жаночую. Да гэтага часу цяжка ўявіць сабе, як яны здолелі гэта зрабіць... Далей усе падзеі адбываліся ў жаночай зоне. Мы патрабавалі стварэння дзяржаўнай камісіі для вывучэння становішча зняволеных. Змаганне ішло за перагляд строгага рэжыму ўтрымання, у прыватнасці, за дазвол пісаць дадому больш за два лісты на год. Пратэставалі супраць прыбыцця крымінальнікаў, супраць здзекаў аховы і г. д.

Падчас паўстання ў лагеры была свая ўлада. Гэта ж не жарты – трэба было, каб каля пяці тысяч чалавек існавалі як адно цэлае. Кіравалі намі моцныя і адукаваныя людзі. Там хапала з каго выбраць. Зняволенымі былі і прафесары, і кадравыя афіцэры і медыкі – любой прафесіі людзі. Лагернікі падпарадкоўваліся абранаму кіраўніцтву па першым слове. А таму быў поўны парадак: працавалі капцёрка, паліклініка, бальніца, сталовая. Паколькі гаспадарчая зона была ў руках паўстанцаў, кармленне палепшылася. Але амаль адразу лагернае начальства паспрабавала разагнаць людзей ледзяной вадой з брандспойтаў. Тады наперад выйшлі жанчыны, каб прыкрыць сабой мужчын. У першых шэрагах знаходзілася і я. Пазней гэта скончылася для мяне пацямненнем лёгкіх...

Калі афіцыйнае начальства лагеру не змагло адолець нас, яны пайшлі на ўгаворы. Паабяцалі, што на перамовы абавязкова прыедзе камісія з Алма-Аты або Масквы. Пераконвалі нас выйсці на працу. Мы паслухаліся і на адзін дзень спынілі бунт. Але на самай справе абяцанне не было выканана. Схапілі актывістаў і вывезлі з лагеру ў іншыя месцы. І тады ноччу ўсё ўзнавілася. Далей ужо кампрамісу не было. Нас хацелі паралізаваць хітрасцю. У некалькіх месцах вонкавай сцяны прабілі дзіркі, каб лагернікі кінуліся ўцякаць. Але за сцяной нас чакалі кулямёты. Мы хутка зразумелі гэта... Праз пэўны час нам паведамілі, што ўсе "малагодкі" – тыя, хто зрабіў "злачынства" да васемнаццаці гадоў, – атрымліваюць амністыю. (Між іншым, тое было праўдай.) Пад гэтую катэгорыю падпадала і я. Такіх было нямала – чалавек чатырыста. Але на волю выйшлі толькі некалькі. Большасць не пайшлі і таму, што не верылі, і таму, што не маглі пакінуць у бядзе блізкіх людзей.

– Вы адчувалі сябе адным цэлым?

– Так, агульныя выпрабаванні яднаюць. Мы існавалі ў тыя дні, як адзін згуртаваны арганізм. Прычым у многіх выпадках з мужчынскай зоны прыйшлі землякі, знаёмыя. Злучыліся родныя: сёстры спаткалі братоў, жанчыны – сваіх мужоў, маці – дзяцей. Судзілі ж цэлымі сем'ямі і вёскамі. Ды і прырода брала сваё. Нават у знясіленых фізічна нельга было цалкам забіць душу. Некалькі маладых параў абвянчаў тады ксёндз, які адбываў там жа свой тэрмін. Многія пазнаёміліся і пакахалі адзін аднаго (затым пажаніліся на волі). Усё гэта стварала асаблівую атмасферу, смелую і ўзнёслую еднасць.

– А як усё ж спынілі паўстанне?

– Калі зразумелі, што мы не саступім, пайшлі на масавае знішчэнне. Усё пачалося раніцай. Спачатку забівалі з самалётаў. Затым у лагерную зону ўварваліся танкі. Яны расстрэльвалі з блізкай адлегласці, душылі безабаронных людзей тракамі. Пачалося такое пекла, пра якое расказваць немагчыма. Двое маладых латышоў (з тых, каго абвянчаў ксёндз), уяўляючы, хутчэй за ўсё, што гібель непазбежна, абняўшыся, самі кінуліся пад танк. Каб разам і загінуць... Пасля на нас пусцілі атрутныя газы. Нарэшце ўсё завяршалі п'яныя аўтаматчыкі... Лагерныя начальнікі прыстрэльвалі параненых, дабівалі іх ламамі. Паўстанне было задушана. Загінула тады чалавек семсот... У справаздачы напісалі, што была эпідэмія нейкай хваробы...

– Вам, безумоўна, вельмі цяжка расказваць пра ўсё гэта. Можа, спынім гутарку?

– Не. Маладое пакаленне павінна ведаць, у якой сістэме мы жылі. Я прадоўжу. Нас усіх выгналі ў голы стэп і палажылі ніцма на зямлю. Надоўга. Некалькі тысяч – пад спякотнае сонца. Цэлы чалавечы пласт. Пасля сталі сартаваць па таварняках, каб развезці ў розныя лагеры. Скарысталі апрабаваны прыём: на дарогу далі салёную рыбу і сухары, без вады. Многія крычма крычалі ад смагі – проста вар'яцелі. У новых лагерах баяліся нашага прыезду. Зняволеныя былі настроены супраць нас. Ім было сказана, што прыедуць страшныя бандыты, галаварэзы – нагаворвалі ўсякую брыдоту на нас. Праўда, кола палітычных усё ж цеснае. Сустрэліся такія ж, як і яны, вязні рэжыму. Я трапіла ў Азёрлаг. Там, між іншым, была мая найлепшая сяброўка Ніна Карач. Яна адбывала свой 10-гадовы тэрмін за "Чайку". Нас кінулі на самыя цяжкія працы – будаваць чыгунку (цягаць рэйкі) і на лесапавал. Як "малагодку" на волю мяне ўжо не выпусцілі – з-за ўдзелу ў паўстанні.

– Колькі ж лагераў Вы змянілі за час зняволення?

– Чатыры. А пасля знайшлі змяненні ў лёгкіх. Я дагарала... Але гэта быў ужо 55-ы год. Памерці не далі. Змясцілі ў лагерны шпіталь. Пасля такіх мукаў шпіталь здаваўся раем.

Выпісалі мяне ў 1956 годзе. Мне было 29 гадоў. Я важыла 46 кг – гэта ўжо пасля лекавання. Разам са мной вярталася звар'яцелая ад лагерных умоваў расійская дзяўчына. Шкада яе – да гэтага была прыгожая і разумная. Нас суправаджала медсястра. Мы ледзь давезлі з ёю гэтую дзяўчыну, бо яна была буйная – рвала ўсё на сабе. Так і прынялі пад Масквой бацькі сваю крывіначку. На рукі... Мяне сустрэла ў Мінску малодшая сястра Алена – студэнтка Політэхнічнага інстытута. У інтэрнаце мне наладзілі цёплую сустрэчу. Упершыню ў маім жыцці я піла віно. Станавілася лягчэй на душы, што для іх я не "вораг народа". Ды і ў лагер яны прысылалі мне пасылачкі са сваіх стыпендый. Гэта памагала выжыць.

Разам з маім хаваннем я не была ў роднай хаце 12 гадоў.

– Як склаўся лёс астатніх вашых сямейнікаў?

– Цяжка. Старэйшая сястра Маня разам з мужам эмігравала ў Амерыку. Падчас вайны яна брала ўдзел у Другім усебеларускім кангрэсе ў 1944 годзе. Яна яшчэ жывая. Усё жыццё працавала швачкай. Бацьку арыштавалі адразу пасля Перамогі і кінулі ў Мардоўскія лагеры. На Радзіму ён яшчэ вярнуўся, але маё зняволенне не перанёс. Не вытрымала сэрца. Як толькі я трапіла ў лагер, ён памёр. Матулю вымушалі да працы на Слонімскім тартаку. Яна папрацавала, колькі магла, і вярнулася дадому. Дома ж заставаліся адны дзеці і развалeная гаспадарка. За гэта арыштавалі і яе. Пасадзілі ў Слонімскі астрог. Дзеці перабіваліся, як маглі. Зараблялі сабе кавалачак хлеба тым, што дапамагалі іншым вучыцца. Здольныя былі. Хадзілі галодныя, босыя, у лахманах, але вучыцца не кідалі. Так глыбока было закладзена гэта бацькамі... Старэйшы брат Федзя быў асуджаны на 8 гадоў лагераў. Яго абвінавачвалі ў кантактах з антыбальшавіцкай партызанкай. Тэрмін адбываў у Томскіх лагерах.

Увесь час, калі я была ў лагеры, мамачка нічога не ела ў сераду і ў пятніцу. У сераду таму, што я нарадзілася ў гэты дзень. Яна лічыла, што так праз Бога падтрымлівае мяне і дзеліць з дачкой усе цяжкасці. Яна памерла восем гадоў назад. Пабыла яшчэ са мной... Цяпер спачывае разам з бацькам у нашай зямельцы. Няхай будзе спакой іх душачкам...

З вялікай цяжкасцю скончыла Гродзенскі педінстытут мая сястра Ліда. Не таму, што дрэнна вучылася, а таму, што з сям'і "ворагаў народа". Асабліва яе пакуты ўзмацніліся, калі пасля суда ў Баранавічах я пачала адбываць свой 25-гадовы тэрмін у Гродзенскім астрозе.

Ліда з мамай прыходзілі на спатканне... Праўда, з цягам часу ўсе неяк уладкаваліся, маюць сем'і, дзякуй Богу. Сама я да пенсіі па інваліднасці працавала на Мінскім заводзе "Гарызонт".

– І апошняе пытанне. Вы не ведаеце выпадкова, калі ў Слоніме зноў былі скасаваны беларускія школы: у 50-х ці 60-х гадах?

– Дакладна не ведаю, бо я ж у хуткім часе пасля вяртання перабралася з Гарадзеншчыны ў Мінск...

– Шчыры дзякуй, шаноўная спадарыня Надзея, за яскравы і, безумоўна, вельмі цяжкі для Вас аповед.

– Гэта Вам дзякуй, што палічылі патрэбным выслухаць маю жыццёвую гісторыю. Ведаць бы толькі, што наша Беларусь будзе незалежнай, свабоднай і роўнай паміж іншымі народамі. Тады можна спакойна легчы ў родную зямлю, каб зліцца з ёю назаўсёды...

З ахаладзелай душой пакідала я цёпла сагрэтую хату маёй гераіні, як быццам гэтыя пяць гадзін ішла разам з ёй па этапах. Кінуўшы позірк на ярка-зялёную падлогу, падумала, што гэта, магчыма, не выпадкова, бо не набегалася яна дзяўчынкай па маладой вясновай траве, не нагулялася дзяўчынай па роснай траве купальскай ночы, не насядзелася жанчынай з сваім першынцам у цёплай летняй...

З Надзеяй Дземідовіч гутарыла Л. Майсеня.
Фота Ул. Карміпкіна.
"Народная воля", 8 мая 1998 г.

Расскажу об отце

Дорогая редакция "Газеты для вас"! В номере от 18—24. 09.99 г. под рубрикой "Наша история" в статье "Отзовитесь" *я прочитал заметку о моём отце Веришко Станиславе Фадеевиче, осужденном а 1947 г. за "саботаж" лесовывозок. Много там и других имен из нашем и соседних, деревень Углянского сельсовета.*

Отец мой *умер в 1998 г. в возрасте 104 года. В его жизни отражена история более трёх поколений нашей семьи. Я мог бы много о чем* рассказать, но *не знаю, на сколько актуальна эта тема. Напишу об отце.*

В 1939 г. отца призвали в польскую армию. Тридцатитысячная армия, преследуемая с запада и востока, пыталась прорваться в Румынию. На Украине под г. Сарны была окружена нашими войсками и сдалась в плен. Лагерь военнопленных находился в г. Ровно. В то, о чём рассказывал отец, я не верил, т. к. считал, что всё плохое можно было связывать только с немцами. Прозрение пришло лишь спустя много времени, когда прочитал статью "Куропаты" и другие материалы о "деятельности" НКВД, а также после совместной работы с узниками сталинских лагерей в геологических партиях на Дальнем Востоке, осужденных на 20—25 лет и не имевших права выезда ещё 10 лет домой. Там они доживали свою искалеченную жизнь. Зимой и летом, спасаясь у костра от холода и гнуса, они рассказывали о тех ужасах, которые пережили в Гулаге. Показывали полученные там увечья и зажившие раны. После этого я окончательно понял, что отец не сгущал краски, рассказывая об ужасах своего пребывания в плену

В г. Ровно поместили военнопленных за колючую проволоку, отделив от основной массы офицеров и солдат, которые, по существовавшей традиции, справляли богослужение. Никаких бараков, никакой крыши над головой более года не было. Зимой и летом люди жили под открытым небом, скопом спали друг на друге. Ежедневно умирали 200–400 человек. Некоторые не могли подняться от вмёрзлой в землю одежды. Кухни, как таковой, не было. Основное питание – сырая капуста, картошка, свекла, которую вываливали на землю. Хочешь – ешь, хочешь – умирай. Большая часть военнопленных погибла за колючей проволокой.

Когда началась Великая Отечественная война, остатки пленных пытались вывезти на восток. Вагоны с людьми стояли на станции, которую бомбили немцы. В вагоне, в котором был отец, пленные проломили пол и начали разбегаться. Охрана исправно несла службу и расстреливала пленных. От вагона живыми остались 3 человека. Остальные были убиты. Отец прикинулся мертвым и пролежал до темноты на прилегающем к станции лугу. К нему на зов поднялись ещё два человека.

Вернулся домой абсолютно больной человек. Были простужены почки. Никто не думал, что отец доживёт до своих 100 лет.

Не лучшим образом сложилась его жизнь и дома. В 1942 г. на одной из сходок, по случаю выбора помощника старосты, сельчане назвали фамилию отца. И дело было сделано. Отказаться было невозможно. Лишь спустя 3 месяца отец откупился от этой должности. Но вся последующая жизнь отца и семьи стала кошмаром. По три раза в одну ночь приходили партизаны. Давали задания, били, издевались. Десятки раз приходили в назначенный срок для расстрела отца.

Во время пребывания помощником старосты отец спас, рискуя своей жизнью, всех активистов деревни. Я был мальчиком, но помню, как зимой 1942 г. пришел к отцу староста, 26-тилетний парень, инвалид, не по своей воле ставший старостой, чтобы составить списки активистов. Отец убедил старосту списки не составлять: жить нужно с чистой совестью и заслужить благодарность и добрую память сельчан. Договорились, что с отчётом в комендатуру пойдёт отец. Он и не догадывался, что идет на явную смерть. Но ему повезло и на этот раз. Около комендатуры встретил начальника Сегневичского постерунка. Выслушав отца, он попросил его немедленно убраться отсюда и не приходить больше. Прошло время, никто и не потребовал списков, и люди были спасены. А это не просто люди, это самые близкие и добрые соседи, которые всегда приходили на помощь в трудную минуту. Только благодаря им отец остался жив в 1944 и в 1947 годах.

В 1947 г. отцу дали норму вывозки леса – 50 м³. Это ровно в 10 раз больше, чем остальным сельчанам. Отец отказался от этого обязательства, что и привело отца на скамью подсудимых.

На суде обвинитель (прокурор) "клеил" отцу политическую статью, что он служил немцам и требовал 15 лет тюрьмы. Односельчане выступили в защиту отца, указав на то, что он, рискуя своей жизнью, спас невинных людей. Да и Бог послал на этот показательный суд доброго и смелого судью, который не пошёл на поводу у прокурора. Что по тем временам было редкостью. Отцу дали один год.

Наказание отец отбывал в Карело-Финской автономной республике. Сидел он с грамотными и заслуженными людьми. Они окружили отца вниманием и заботой, что сгладило все ужасы, которые там творились.

Отец, видя своими глазами бесхозяйственность, бесправное, тяжёлое положение людей, особенно крестьянства, с первых дней советской власти говорил: "Этот строй должен рухнуть, если не при моей, то при вашей жизни". Доводы его были по-крестьянски краткими и простыми. Он указывал на неухоженные поля, на многочисленных налоговых инспекторов, на служащих райкомов и обкомов и говорил, что они съедят страну и доведут до развала. Ещё большая опасность и угроза для благополучия страны исходила от военно-промышленного комплекса, где без пользы для страны было занято более половины населения страны, не считая армии.

Предвидение отца сбылось. Но радоваться, по-моему, опасно и не нужно. Жаль, что поздно пришло к нам прозрение (да и не ко всем), что мы не смогли направить страну (СССР) по правильному руслу, на благо людей и общества.

Франц Станиславович ВЕРИШКО. г. Белоозёрск.
"Газета для вас", 4-10.12.99 г.

“Отобрать и передать” Из истории Лещинского монастыря

На основании архива пинского Лещинского монастыря важнейшие моменты его истории представляются в таком виде. После княжения Олельковичей и Ярославичей, создавших золотой век православия на Полесье, Лещинский монастырь продолжал процветать и расширять свои имущественные владения. Королева Бона, которой передан был в пожизненное владение Пинск, по смерти князя Фёдора Ивновича, подтвердила привилеи и записи последнего на Лещ. Но в её правление начинает усиливаться колонизация поляков в Литву, так что на Брестских сеймах (1542–1545) литовцы жаловались Сигизмунду, что “в Литве и Руси уряды и тиунства розданы ляхам”. В это время Лещинский монастырь, хоть привилеем Сигизмунда III был обращён в архимандрию, независимую от местного епископа, с подтверждением всех имущественных прав, хотя украсился новой церковью (1584 г.) во имя Успения Пресвятой Богородицы и получил новые “надання” от князей Велятицких, Кирдоевичей, Полоза и других, но из судебных процессов конца XVI века видим, что православных иноков начинают теснить католики.

В начале униатского движения монастырь в лице своего архимандрита Елисея Плетенецкого являлся защитником православия, призывая своими грамотами жителей повета пинского и соседних с ним стоять за отеческую веру. Когда в 1596 г. уния всё же была объявлена, Пинск, как город многолюдный, известный своей религиозностью и преданностью православию, привлёк особое внимание униатских деятелей. После униата Леонтия Пельчинского туда епископом был назначен подписавший унию Иона Гоголь, который прежде всего отобрал в унию две главные православные церкви и Лещинский монастырь, сделавшийся после этого предметом купли и продажи. Пользуясь правом патроната, Сигизмунд III в 1603 г. передал его митрополиту Ипатию Поцею, который, вытеснив оттуда ревнителя православия – архимандрита Елисея Плетенецкого, передал первоначалие над монастырём священнику Аввакуму Петровичу с женой и детьми, а в 1605 г. Елисею Русовскому. У последнего в 1607 г. после упорной борьбы Плетненецкому удалось снова отнять себе Лещ, причём некоторое время за него управлял чернец Гермоген Тышкевич.

В 1615 г. Сигизмунд III под предлогом, что Плетенецкому, бывшему тогда наместником Киево-Печёрской Лавры, за дальностью неудобно управлять Лещинским монастырём, а чернец Тышкевич не имеет на то “данины”, приказал пинскому старосте отобрать монастырь и передать Василисе Сапежанке: воеводине минской, игуменьи виленских базилианок, в ведении которой он состоял до 1631 г., когда она уступила свои права униатскому митрополтиту Иосифу Рутскому. Последний передал монастырь епископу Галицкому Рафаилу Корсаку (1633 г.), впоследствие митрополиту Киевскому, вместо которого монастырём управлял в 1637 г. Алексвандр Корсак с женой Келяровной, изгнанный Никифором Лазовским, получивший Лещ в 1639 г. от Владислава IV. К этому времени все пинские церкви были отняиты у православных и переданы униатам, оставалась одна Фёдоровская, за которую пинские мещане ведут упорную борьбу.

В 1648 г. пинчане призвали к себе казаков и, выгнав польский гарнизон, произвели буйства и резню католиков; город был взят поляками штурмом и предан мечу, грабежу и пламени, причём был ограблен Лещинский монастырь. По Зборовскому договору в следующие годы при восстановлении православия он со всеми имениями был отдан православному митрополиту Сильвестру Коссову, который поставил в нём православного настоятеля Иосифа Нелюбовича-Тукальского. Такая уступка православию со стороны польского короля Яна Казимира объяснялась лишь стеснительностью его положения, но с изменением последнего в 1651 г. от того же короля старосте пинскому князю Радзивиллу последовал приказ “не взирая на прежние и привилеи наши” отобрать Лещ со всеми имениями от Тукальского и передать в пожизненное владение униатскому митрополиту Григорию Коленде. Тукальский до 1667 г. вёл процесс с Коленджой и поставленным им Жоховским за монастырь и против возведённых на него обвинений в ограблении монастыря.

Так как Пинск заключил договор с Хмельницким (1656 г.), то постоянная помощь от казаков и повсеместное восстановление православия на Полесье, способствовали тому, что во всё время процесса Тукальского Лещинский монастырь оставался православным до 1662 г.

АЛЕКСАНДР МИЛОВИДОВ

Публикуется впервые

Пожар в с. Блудень (1884 г.)

Телеграмма №68

Телеграф в Гродно из Пружаны.
Подан 11-го 12 ч 30 м

Вчера от искры вылетевшей из паровоза курьерскаго поезда сгорело почти село Блудень подробности почтою

Исправник Козлович

12 мая 1884 г.
Господину Гродненскому губернатору

Рапорт

10 сего мая, в 12 часу дня, в с. Блудень Березской волости, 2 стана, произошёл пожар от котораго сгорели до основания 145 домов, столько же хлебных сараев и 353 скотских сараев с находившемся в оных движимым имуществом, а также 341 р. 10 к. наличных денег.

Потерпевших от пожара 146 семейств, крестьян означеннаго села, по показанию которых убыток простирается до 360,000 руб.

Несчастий с людьми не было кроме незначительных обжегов.

Скот весь уцелел т.к. находился на пастбище. Сгоревшие строения были застрахованы во взаимном Губернском страховом обществе.

Дознанием обнаружено, что пожар произошёл от искр, вылетевших из локомотива курьерскаго №1 поезда, следовавшего со станции Берёза мимо села Блудень в г. Брест-Литовск - от искр этих первоначально одновременно загорелись два хлебных сарая и затем при сильном ветре огонь перешёл на соседние стесненные постройки крытыя соломою, которыя мгновенно охвачены были пламенем и в течение не более 2-х часов сгорели до основания.

О чём в дополнение к телеграмме имеет честь донести Вашему Превосходительству

Исправник Козлович.

ГА ГРОДНЕНСКОЙ ОБЛ., Ф.1, ОП.17, Д.468.

От редакции: село Блудень ныне д. Первомайская Берёзовского района Брестской области.

Анонс

Упершыню!

Фотаздымкі старой Бярозы, якія дагэтуль ніхто яшчэ не бачыў. Глядзіце ў наступных нумарах.

Вонкавы выгляд картэзіянскага кляштара ў Бярозе. Сярэдзіна XX ст.

Пінскі гітарыст аднавіў сапраўдную лютню на Беларусі

Упершыню за трыста гадоў на Беларусі створана сапраўдная лютня. Менавіта гэты музычны інструмент быў надзвычай папулярным на Беларусі ў XVI–XVIII стагоддзях. У тыя часы на нашай зямлі ў Слуцку, Нясвіжы, Гародні, Навагрудку існавалі цэлыя капэлы лютністаў. Добра валодала лютняй каралева Бона, а таксама некаторыя Радзівілы.

На жаль, імёны вядомых беларускіх музыкантаў-лютністаў на сваёй зямлі па большасці забытыя альбо прыпісаныя да музычнай спадчыны Польшчы і Італіі. І вось зараз у старажытным Пінску зроблена першая лютня. Гэты інструмент стварыў 36-гадовы пінскі гітарыст-прафесіянал, педагог і гітарны майстра Юрый Дубнавіцкі. Вядомы мінскі гітарыст і даследчык Валеры Жывалёўскі падчас прыезду ў Пінск ужо назваў стварэнне лютні “падзеяй веку ў культурным жыцці Беларусі”. З Юрасём Дубнавіцкім – шчырым, таленавітым, адданым сваёй справе чалавекам, – наша гутарка.

– Юрый, чаму Вы зацікавіліся лютняй?

– Лютня – папярэдніца гітары, якая была вядомая ў Егіпце ўжо ў IX стагоддзі. Росквіту гэтае мастацтва, у тым ліку і ў Вялікім княстве Літоўскім, дасягнула ў XIII–XVI стагоддзях. Цяпер сучасныяи гітарысты з усяго свету часта выкарыстоўваюць рэпертуар, які калісьці гралі лютністы. Дарэчы, творы для лютні пісалі такія вядомыя кампазітары, як Бах. Мне было вельмі цікава асвоіць гэты цудоўны інструмент. А, па-другое, тут прысутнічае нейкі элемент рамантыкі – сапраўдную лютню на Беларусі рабілі ўжо больш за тры стагоддзі таму.

– А як Вы змаглі аднавіць тэхналогію выраблення інструмента?

– Мой сябра, вядомы мінскі гітарыст Яўген Грыдзюшка падчас свайго знаходжання ў Германіі ў архівах знайшоў працу пачатку нашага стагоддзя з дэталёвым апісаннем тэхналогіі выраблення лютні. Акрамя гэтага,

летась нам пашчасціла – Пінск з канцэртам наведаў англійскі лютніст-філосаф Брайан Райт і мне ўдалося зрабіць неабходныя здымкі і замеры арыгінальнага інструменту.

– Якое дрэва Вы выкарыстоўвалі?

– Для лютні спатрэбілася рэзанансная ель, а таксама некаторыя віды чырвонага дрэва махагоні.

– Мы ведаем, што Ваша лютня – пакуль адзіная на Беларусі. А як у іншых еўрапейскіх краінах?

– Наколькі мне вядома, у некаторых еўрапейскіх краінах, а таксама ў ЗША і Аўстраліі, ёсць некалькі майстроў, якія займаюцца выпрабленнем лютні. Зараз у еўрапейскіх краінах праводзяцца спецыяльныя летнія школы па адраджэнні музыкі барока, дзе людзі з усяго свету збіраюцца, каб перадаць адзін аднаму свае веды і майстэрства. Сярод асноўных інструментаў, якія вывучаюцца ў гэтых школах, – лютня.

– Вы працуеце ў вельмі маленькай майстэрні, у хаце саіх бацькоў. Ці звярталіся Вы да мясцовых улад з прапановай дапамагчы Вам з памяшканнем?

– За ўвесь час я адзін раз звярнуўся ў выканкам. Але тое, што яны мне прапанавалі, я палічыў непрымальным.

– Самі Вы збіраецеся граць на лютні?

– Зараз акрамя выкладчыцкай дзейнасці і вырабу інструментаў я граю ў Пінскім квартэце сучаснай музыкі. Мае калегі – вельмі таленавітыя музыканты. Думаю, што мы зможам арганічна ўвесці лютню ў наш ансамбль.

– Як Вы лічыце, гэтая лютня – апошняя?

■ – Вядома ж – не. Акрамя лютняў я зараз рыхтую матэрыялы для вырабу яшчэ аднаго інструмента – неапалітанскай мандаліны, які будзе зрабіць больш складана, чым лютню.

– На Ваш погляд, ёсць будучае ў лютні на Беларусі?

– Зноў хачу ўспомніць майстэрства Брайана Райта, які быў літаральна да слёз расчулены тым, як яго прымалі ў Пінску: на працягу паўтары гадзіны поўная зала без адзінага шораху слухала даволі цяжкую для ўспрымання лютневую музыку. Па яго словах, нідзе ў Еўропе ён не бачыў такой добразычлівай і ўважлівай публікі. А калі ёсць слухач, будзе і будучае ў інструмента.

Гутарыў Аляксей Дзікавіцкі
"Народная Воля" 2.06.99

События 1863 г. в Гродненской губернии

(Выбранные места из официальных хроник Российской Империи)

158) 11 января. Ночное нападеніе въ м. Коднѣ, въ 20 вер. отъ г. Брестъ-Литовска. Русскій отрядъ: летучій N 2 паркъ. Убито нижн. чиновъ 9, ранено 16. Составъ шайки повстанцевъ не указанъ; предводитель Грубецкій.

159) 11 января. Ночное нападеніе въ гор. Суражѣ Бѣлостокскаго уѣзда. Русскій отрядъ состоялъ изъ 7 роты 2 баталіона Либавскаго пѣх. полка. Убито 3. Составъ, число и предводители шайки неизвѣстны. Убитъ 1.

160) 18—19 января. Ночное нападеніе въ д. Рудкѣ, Бѣльскаго уѣзда. Русскій отрядъ состоялъ изъ казаковъ. Убиты 3 казака и 1 хорунжій Колосовъ (онъ же начальникъ отряда), ранены 3 казака; 6 безъ вѣсти пропало. Шайка мятежниковъ состояла изъ 2000 челов., подъ начальствомъ Замечека (Цихорскаго).

161) 29 января. Бой при м. Яновѣ и Немировѣ, Бѣльскаго у. Русскій отрядъ состоялъ изъ колонны пѣхоты Псковскаго полка, подъ командою подполковника Винберга. Убитъ 1, ранено 2. Шайка мятежниковъ состояла изъ 600 чел. пѣшихъ и 60-ти конныхъ, подъ начальствомъ Рогинскаго. Убито 12 чел.

162) 25-26 января. Битва при м. Семятичахъ, Бѣльскаго у. Русскій отрядъ состоялъ изъ 7 ротъ Либавскаго пѣх. полка при 4-хъ орудіяхъ, подъ командою ген.-лейт. Манюкина. Убито 3, ранено 13. Скопища мятежниковъ достигали до 5000 чел., подъ начальствомъ Цихорскаго (онъ же Замечекъ), Левенгарда, Розы и Рыльскаго. Убито 4, ранено до 500 чел., въ плѣнъ взято 38 чел.

163) 25 января. Дѣло при мызѣ Долбизна, Брестъ-Литовскаго уѣзда. Отрядъ состоялъ изъ 2 ротъ (4 и 11) Ревельскаго полка и 5-й роты Псковскаго полка и 53-хъ казаковъ Донского N 24 полка, подъ командою подполковника Янишевскаго. Убитъ 1, раненъ 1. Шайка мятежниковъ достигала до 1500 челов., подъ начальствомъ Рогинскаго. Убито 6.

164) 28 января. Тамъ же. Русскій отрядъ состоялъ изъ 2 ротъ Ревельскаго полка, подъ командою того же подп. Янишевскаго. Убить 1, ранено 3. Шайка та же. Число убитыхъ и раненыхъ не указано.

165) 30 января. Дѣло у Королевскаго Моста, Пружанскаго у. Русскій отрядъ состоялъ изъ 5 ротъ Псковскаго полка, 3-хъ ротъ Ревельскаго полка съ 85 казаками N 24 Донского полка при 4 орудіяхъ нарѣзной N 5 батареи, подъ командою ф.-ад. гр. Ностица и подполк. Вимберга. Ранено 12 чел. Составъ шайки не указанъ. Начальникъ ея Рогинскій. Убито 12, утонуло 5, въ плѣнъ взято 4 и на другой день 16.

166) 3 февраля. Дѣло при фермѣ Рѣчицѣ, Пружанскаго уѣзда. Русскій отрядъ состоялъ изъ 2-ой стрѣлковой и 3 и 7 линейной ротъ Псковскаго полка съ казаками, подъ командою подп. Вимберга. Убито 2, ранено 3. Составъ шайки до 250 чел. Начальникъ ея Рыльскій (онъ убитъ). Убито 83 чел., ранено 34, въ плѣнъ взято 14.

167) 5-го февраля. Дѣло близъ Мостовъ, Бѣльскаго уѣзда. Русскій отрядъ состоялъ изъ 2-ой роты Ревельскаго пѣх. полка подъ командою шт.-кап. Любимова. Убито 1, ранено 13, безъ вѣсти пропало 3. Шайка состояла изъ 500 чел. На мѣсгѣ осталось 2 убитыхъ и 1 раненъ (остальные раненые и убитые увезены мятежниками на 8 подводахъ).

168) 22 марта. Дѣло близъ д. Пенскъ, Бѣлост. у. Русскій отрядъ состоялъ изъ колонны пѣхоты (Ревельскаго и Калужскаго полковъ), 30 казаковъ и 6 уланъ л.-ул. Курляндскаго полка, подъ командою капитана ген. штаба Тугенгольда и подполк. Пригоровскаго. У насъ потерь нѣтъ. Шайка достигала свыше 300 чел., подъ начальствомъ Романтовскаго. Убито 20, ранено 2, въ плѣнъ взято 10 чел.

169) 17 апрѣля. Дѣло при д. Пилатовщизнѣ, Бѣлостокскаго уѣзда. Русскій отрядъ состоялъ изъ 3-й роты Калужскаго полка и отряда л.-ул. Курляндскаго полка, подъ командою полк. Пригоровскаго. У насъ убито 3, ранено 21. Шайка состояла изъ 4 отрядовъ, подъ начальствомъ Одухинскаго. Потери повстанцевъ значительны. 1 взятъ въ плѣнъ.

170) 18 апрѣля. Дѣло при дер. Зеленой, Бѣлосток. у. Русскій отрядъ состоялъ изъ 1 роты Калужскаго полка, взвода Либавскаго полка и полуэскадрона л.-ул. Курляндскаго полка, подъ командою капитана Тугенгольда. У насъ потерь нѣтъ. У мятежниковъ убито 22, въ плѣнъ взято 10 челов.

171) 19 апрѣля. Дѣло у Страблевскаго лѣса, Бѣл. у. Русскій отрядъ состоялъ изъ 1 роты Либавскаго полка и 1 взвода 5 линейной роты того же полка и 2 взвода уланъ л.-ул. Курляндскаго полка, подъ командою маіора Байковскаго. Съ нашей стороны 1 раненъ. Шайка состояла изъ 100 чел. Убито до 30, раненъ 1, въ плѣнъ взято 6 чел., утонуло 25 чел. и нѣсколько человѣкъ сгорѣло въ стогу.

172) 20 апрѣля. Стычка при селѣ Горновѣ, Бѣльскаго уѣзда. Русскій отрядъ состоялъ изъ 1 стрѣлк. роты Софійскаго полка и 10 казаковъ 5 Донского полка, подъ командою подпоручика Гребенщикова. Съ нашей стороны потерь нѣтъ. Шайка навстанцевъ состояла изъ конныхъ людей, подъ начальствомъ Лотковскаго. Ранено 3.

173) 20 апрѣля. Стычка близъ дер. Дѣтковичи, Бѣльскаго у. Русскій отрядъ состоялъ изъ роты Софійскаго полка, подъ командою шт.-кап. Ботина. Съ нашей стороны потерь нѣтъ. У мятежниковъ убито 6, ранено значительное число.

174) 21 апрѣля. Дѣло при сел. Горновѣ, Бѣльскаго уѣзда. 3-я стрѣлковая и 12 лин. роты Ревельскаго полка и 4-й эскадронъ уланъ С.-Петербургскаго полка, подъ командою г.-м. Беклемишева. Ранено 2. Шайка Ломовскаго свыше 200 челов., потеря значительная, на мѣстѣ осталось 2 тѣла, плѣнныхъ 2.

175) 21 апрѣля. Дѣло при дер. Бржеснянкѣ. Русскій отрядъ состоялъ изъ 6 и 8 ротъ Софійскаго полка съ 20 казаками, подъ командою маіора Гарфа. Раненъ 1 и безъ вѣсти пропало 3. Шайка достигала свыше 200 ч., подъ нач. Бржезинскаго. Убито 56, въ плѣнъ взято 15.

176) 22 апрѣля. Дѣло при дер. Склянкѣ, Гродненскаго уѣзда. Русскій отрядъ состоялъ изъ 2 ротъ Калужскаго полка и 22 казаковъ, подъ командою подполк. Мантейфеля. У насъ потерь нѣтъ. Шайка состояла изъ 200 чел., подъ начальствомъ Линкевича. Убитыхъ и утонувшихъ свыше 40, въ плѣнъ взято 5.

177) 2 мая. Дѣло при корчмѣ Михалины, близъ м. Сельцъ, Пружанскаго у. 112 чел. Ревельскаго пѣх. полка и 20 казаковъ, подъ командою шт.-кап. Евдокимова. Убито 5, ранено 23. Шайка достигала до 800 чел., подъ предвод. Влодека. Убито 50.

178) 2 мая. Тамъ же. 80 чел. стрѣлк. Ревельскаго пѣх. полка и 40 казаковъ, подъ командою есаула Евстратова. Убито 5, раненыхъ 7. Шайка та же. Потери свыше 50 убитыхъ и 9 раненыхъ.

179) 6 мая. Дѣло въ Одрыженскомъ лѣсу, близъ села Горки. Русскій отрядъ состоялъ изъ 6 и 7 ротъ охотниковъ Ревельскаго полка и 38 казаковъ Донского N 5 полка, подъ командою кап. Керсновскаго. Убито 2, ранено 20. Шайка состояла изъ 300 челов., подъ начальствомъ Траугута. Потери повстанцевъ не указаны.

180) 9 мая. Дѣло в Одрыженскихъ лѣсахъ, Кобринскаго уѣзда. Русскій отрядъ состоялъ изъ 2-хъ ротъ Ревельскаго полка и 100 казаковъ Донского N 27 полка, подъ командою полковника Игельштрома. Ранено 6. Шайка та же. Убито 3 и ранено 15.

181) 13 мая. Бой близъ Одрыженскихъ лѣсовъ, Кобринскаго у. Русскій отрядъ состоялъ изъ 1/2 роты Черниговскаго. полка и 50 каз., подъ командою ген.-м. Эггера. Убито 9, ранено 36. Шайка мятежниковъ достигала до 400 чел., подъ нач. Траугута. Убито 21, ранено 5.

Як Нясвіж для Радзівілаў, так Дзярэчын для Сапегаў

Улетку 1997 года ў Ружанах, Дзярэчыне, Зэльве і Бярозе Картузскай можна было пабачыць чалавека, яўна нетутэйшага на выгляд, які задуменна блукаў ля руінаў старажытных палацаў, што калісьці належалі магутным князям Сапегам. Некалькі ягоных спадарожнікаў размаўлялі па-польску, і нехта мог падумаць, што якія-небудзь панове з Варшавы прыехалі з экскурсіяй на колішнія "ўсходнія крэсы".

А насамрэч гэта быў князь Яўстах Севярын Сапега, прамы і, на вялікі жаль, апошні нашчадак славутай (прыгадайма Льва Сапегу!) княскай дынастыі, які інкогніта прыехаў на Радзіму з далёкай Кеніі, дзе пражыў апошнія паўвека свайго жыцця.

Ведаючы пра залішне панібрацкія адносіны кіраўніка беларускай дзяржавы да Сапегаў (аднаго з іх прэзідэнт аднойчы, і вокам не зміргнуўшы, назваў "таварыш Сапега"), "афрыканскі" князь падарожнічаў па Беларусі без вялікага розгаласу. 1 ўсё ж паважанага госця, які нарадзіўся ў Старой Спушы нёпадалёк ад Скідаля ў 1916 годзе, прымалі на Беларусі з адпаведнай пашанай.

Пра гэта можна прачытаць у нядаўна выдадзенай кнізе Міхася Скоблы "Дзярэчынскі дыярыюш". Аўтар нарадзіўся на хутары паблізу мястэчка Дзярэчын, а таму змог цікава, з веданнем справы распавесці пра амаль шасцісоттадовую гісторыю калісь слаўнага паселішча, якім тры стагоддзі валодалі Сапегі.

Пасля таго, як напрыканцы XVIII стагоддзя канцлер Вялікага княства Літоўскага Аляксандр Міхал Сапега перанёс родавую рэзідэнцыю з Ружанаў у Дзярэчын, апошні пеpaжыў эпоху рэнесансу. Мяркуйце самі – у мястэчку дзейнічаў тэатр з трупай у 60 акцёраў, існавалі дзве спеўныя капелы, была заснаваная Вайсковая акадэмія, месціўся прыгожы палац з карціннай галярэяй і бібліятэкай, вялікі сад, які называўся "малым Версалем", звярынец...

Куды ж зніклі каштоўныя сапегаўскія калекцыі? Аўтар кнігі на падставе дакументаў, адшуканых у варшаўскіх і санкт-пецярбургскіх архівах, прасочвае шлях дзярэчынскіх скарбаў, сканфіскаваных у казну Расійскай імперыі пасля падаўлення паўстання 1830 года, актыўным удзельнікам якога быў адзін з прадстаўнікоў сапегаўскага роду.

Кніга "Дзярэчынскі дыярыюш" захапляе сваімі неверагоднымі, амаль дэтэктыўнымі падзеямі. Чытач даведаецца, як адзін з уладароў Дзярэчына Францішак Сапега вызваляў Тадэвуша Касцюшку з Петрапаўлаўскай крэпасці, як потым пераўзышоў імператара Напалеона ў амурных справах і спакусіў ягоную каханку Жазэфіну, як загінуў геройскай смерцю на дзярэчынскім гаспадарчым двары напалеонаўскі ад'ютант – у схватцы з... раз'юшаным кныpaм...

Падобна руплівaму дойліду – па рысачцы, па фрэсцы, па цагліне – аўтар кнігі адраджае з забыцця гісторыю сваёй малой радзімы. І вось ужо чытач мае магчымасць прайсціся па старым бруку мястэчковых вуліц – Палацавай, Слонімскай, Ружанскай, пастаяць на Кірмашовай плошчы, прыцаніцца да тамтэйшых тавараў, прытаміўшыся, завітаць у "Зялёную таверну" на куфаль халаднаватага піва, палюбавацца на чырвань камяніц дамініканскага кляштара, пастаяць на самоце ля царквы Святога Спаса, заснаванай яшчэ ў XIV стагоддзі. А калі пашанцуе – трапіць і на пагасціны ў княскі палац, дзе ганаровым гасцям падносяць пад сто гарматных залпаў два кубкі з горнага крышталю, менаваныя "Іван" ды "Іваніха", напоўненыя іспанскім, італьянскім альбо кіпрскім віном, дзе на сталах можна пабачыць цалкам засмажаных дзікоў, залатарогіх аленяў, напханых смажанай заячынай ды цецерукамі...

Асабіста я доўга не мог пакінуць бібліятэку Сапегаў (па значнасці другую ў краі пасля радзівілаўскай), на паліцах якой зіхацелі пазалотай Арыстоцель і Вергілій, Ціт Лівій і Цыцэрон, стаялі Біблія Скарыны і Статут Вялікага княства Літоўскага.

А які старажытны замак без прывідаў і схаваных скарбаў? Не выключэнне і дзярэчынскі – па ягоных даўжэзных калідорах у поўнач блукае князёўна Палубінская, якая, паводле слоў таго ж князя Францішка Сапегі, раўнавала яго да ўсіх заезджых жанчын. Знаходзілі ў адносна нядаўні час у Дзярэчыне і скарбы старажытных манет – адной з іх, рымскаму аўрэўсу часоў імператара Комада, ажно паўтары тысячы гадоў!

Апрача ўсяго гэтага ў кнізе змешчаны эсэ пра Ларысу Геніюш, Наталлю Арсенневу, Рыгора Барадуліна ды іншых майстроў беларускага прыгожага пісьменства. Напісаныя яны лёгкай і самавітай рукой чалавека, бясконца закаханага ў родную зямлю пад белымі буслінымі крыламі.

Бела-бусліныя нябёсы згадаліся мне невыпадкова. Без перабольшвання, уражанні, якія засталіся ў мяне пасля прачытання "Дзярэчынскага дыярыюша" Міхася Скоблы, можна параўнаць толькі з тымі, што я пеpaжыў пасля спаткання са знакамітай кнігай Уладзіміра Караткевіча "Зямля пад белымі крыламі".

"Дзярэчынскі дыярыюш" ілюстраваны старымі фотаздымкамі і каляровымі слайдамі, на якіх можна пабачыць гербы Сапегаў і шэдэўры еўрапейскага жывапісу, што калісьці зберагаліся ў Дзярэчыне.

Застаецца дадаць, што кніга пабачыла свет у слынным выдавецтве "Беларускі кнігазбор" дзякуючы фундатарам Валянціну Дубатоўку і Віктару Каладзкаму, якія родам з дзярэчынскіх ваколіц.

ЭДУАРД АКУЛІН

"Народная Воля" №208 1999 г.

Апексей Дубровский

Забвение

В последние годы в нашем обществе ненавязчиво насаждается мнение о потере высоких идеалов после развала СССР. В тоже время почему-то с оглядкой говорится о правдивой истории Беларуси, ее героях. С одной стороны, подчеркивается толерантность белорусов, веротерпимость, вековая многонациональность жителей, а с другой – как-то все это глухо входит в жизнь на примере конкретных событий и людей.

Всего 123 года прошло после восстания Калиновского. Его участниками мы видим на Полесье Рамуальда Траугутта, подполковника царской армии в отставке, и белорусскую писательницу Элизу Ожешко. Они были настоящими друзьми. Траугутт возглавил полесский повстанческий отряд, она обеспечивала тылы: организовала с подругами в имении Божидар госпиталь, собирала продовольствие, одежду, медикаменты. В один из летних жарких дней я наведался в центр давно отшумевших событий. Не торопясь, со скоростью 15 км/час, ехал на велосипеде по дорогам и тропинкам Полесья. Интересные разговоры со стариками, остановки в старых имениях, на кладбищах, обращение к истлевшим картам, малоизвестным книгам воспоминаний дали мне возможность прикоснуться не только к минувшим событиям, но и к судьбам людей. К сожалению, я не встретил бывших хранителей тайн глухих полесских лесов и болот – лесников довоенных времен. Все они в 1939-40 годах оказались далеко на востоке, и мало кто вернулся к своим очагам. Прошли годы, стёрлись из памяти людской беспокойные времена, а с лица земли могилы, где покоились герои, бросившие вызов самому мощному государству в мире. Чего им недоставало? Были дворянами, о колбасе, грубо говоря, не беспокоились. Только ли себе хотели свободы? Конечно же, думали и о простых полешуках, положение которых в государстве было нелёгким.

У меня быта надежда найти что-либо забытое, ненаписанное ещё об этих событиях. На украинской стороне, в Любешовском районе, им оказался участок леса, абсолютно не похожий на когда-то существовавшее кладбище, где были захоронены повстанцы. Один куст сирени и поставленный в прошлом году кем-то из поляков крест говорили о бывшем кладбище.

Одно из таких мест поразило одновременно величием подвига, большой любовью к Родине и... полным забвением. Южнее города Дрогичина есть деревня Новая Попина. В 1836 году там было имение Яна и Стефании Жуков – лучших друзей Траугутта и Ожешко, их единомышленников, активных участников восстания. Имение Петра Ожешко, мужа Элизы, было всего в трех километрах от Попины, в Людвиново. Осенью 1836 года оба имения были конфискованы, а хозяева высланы в Сибирь за помощь повстанцам.

Не одни они туда уехали. Как-то Стефания Жукова поделилась с Элизой сокровенным: собираюсь в Сибирь к мужу. В сердцах женщин смешалось все: любовь, долг перед мужьями и Отечеством, преданность высоким идеалам. Чего в этом было больше: трагедии, любви, счастья? Все были молодыми, красивыми. До восстания собирались у кого-нибудь читать стихи, танцевать, обсуждать петербургские новости, где регулярно кто-нибудь бывал. Пришел час испытаний, и молодые женщины, невесты не задумались, как себя вести,

Уехали в Сибирь, разделили участь мужей княжна Юзефа Гедройц, Сабина Еленская, Стефания Крупская, к Александру Оскерко уехала невеста Теодозия Грабовская, к Флориану Ожешко – Гелена Малькевич, Пётр Чекотовский обвенчался в Лукишской тюрьме (г.Вильно) с Казимирой Булевской, и оба были отправлены в ссылку. К Франтишку Булевскому уехали жена, дочь и повар.

Мне непонятна тишина в обществе по этому поводу. Молчат поэты, радио, телевидение, нет экскурсий в Попину. Да, именно здесь, в центре деревни, на заброшенном католическом кладбище, обнаружил я поверженные памятники Яну и Стефании Жукам. Они вернулись из Сибири. Умерли, один в 1890 году, другой в 1898-м. На памятнике Стефании вижу надпись: “Доброй пани. Опекунке бедных”. Кругом руины, позор. О такой ли памяти думали, мечтали они?! Бедные и угнетённые до сих пор не поняли их подвига. Боже, в какую духовную пропасть мы брошены! Народу ни тогда, ни сегодня не нужны были их порывы к свободе. Надеюсь, что их высокородный дух будет востребован нацией. Их могилы стоят нашей памяти.

УВАГА !

Калі Вы жадаеце атрымліваць дайджэст далей, паведаміце, калі ласка, аб гэтым па кантактных тэлефонах, альбо пісьмова па ўказаным адрасе. Па меры выхаду ў свет наступных нумароў, яны будуць Вам дасылацца.

“Гістарычная брама”

Рэдактар .... Мікалай Сінкевіч
Мастак .... Анатоль Маразюк
Вёрстка .... Міхал Клімчук

☎ Тэл/факс: (01643) 58-0-87, тэл. 2-45-72
✉ Паштовы адрас: 225210, Брэсцкая вобл., г. Бяроза, а/с 7
E-mail: box@nikola.belpak.brest.by

Выдавец .... грамадскае аб'яднанне “Бяроза-Картузская” імя Казіміра Сапегі

тыраж 299 экз. распаўсюджваецца бясплатна

Надрукавана пры дапамозе Цэнтра “Вежа”